

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλοσοφίας
ΔΠΜΣ Ηθική, Δίκαιο και Ευζωία για τα Ζώα

Διπλωματική Εργασία

Τα ζώα στο σαμανισμό: συμβολισμός και χρήση τους στις σαμανιστικές τελετουργίες ιθαγενών φυλών της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής

Ελβίρα Καραγιάννη
Αριθμός μητρώου: 7573132100016
Ημερομηνία παρουσίασης: 23/2/23

Επιβλέπων καθηγητής:

Βασίλειος Ε. Πανταζής

Μέλος Ε.Δι.Π.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Τμήμα Βιοχημείας και Βιοτεχνολογίας)
Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας
ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

Μέλη τριμελούς εξεταστικής επιτροπής:

Βασίλειος Ε. Πανταζής

Μέλος Ε.Δι.Π.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Τμήμα Βιοχημείας και Βιοτεχνολογίας)
Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας
ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

Γεώργιος Ηλιόπουλος

Μέλος Ε.Δι.Π.

ΕΚΠΑ (Τμήμα Φιλοσοφίας)
Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας
ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

Γεώργιος Αραμπατζής

Μέλος Δ.Ε.Π. (Καθηγητής)

ΕΚΠΑ (Τμήμα Φιλοσοφίας)

Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας
ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

Ευχαριστίες

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνονται οι σπουδές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Ηθική, Δίκαιο και Ευζωία για τα ζώα» του τμήματος Φιλοσοφίας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους καθηγητές τους μεταπτυχιακού προγράμματος, οι οποίοι συνέβαλαν τα μέγιστα στη διεύρυνση των γνώσεών μου στα γνωστικά αντικείμενα που με κατάρτιση και συνέπεια διδάσκουν.

Ιδιαίτερα επιθυμώ να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου και επιβλέποντα την παρούσα διπλωματική εργασία, κύριο Βασίλειο Πανταζή, για την εξ αρχής εμπιστοσύνη, την επιστημονική και συμβουλευτική καθοδήγηση που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια εκπόνησης της εργασίας με τις εύστοχες και πολύ εποικοδομητικές παρατηρήσεις του.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, κυρίους καθηγητές Γεώργιο Αραμπατζή και Γεώργιο Ηλιόπουλο για τα σχόλια και τις εύστοχες παρατηρήσεις τους.

Τέλος, επιθυμώ να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους κοντινούς μου ανθρώπους για την συναισθηματική και έμπρακτη στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

21.2.2023

Ελβίρα Καραγιάννη

Περιεχόμενα

1. Περίληψη	4
2. Μέθοδος έρευνας	4
3. Θεωρητικό πλαίσιο	5
3.1. Η άμεση επαφή του ανθρώπου με τη φύση μέσω του σαμανισμού	5
3.2. Η αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με τα ζώα ως η αυθεντική φυσική του κατάσταση	7
3.3. Το ζώο ως στοιχείο στον άνθρωπο ως δεδομένο και φυσιολογικό	8
4. Η σχέση του ανιμισμού με τον σαμανισμό	8
4.1. Ο ανιμισμός ως βάση του σαμανισμού	8
4.2. Το υλικό σώμα και η άυλη ψυχή – το πνευματικό ταξίδι έξω από το σώμα	9
4.3. Ο ανιμισμός ως σφάλμα κατηγορίας που εξηγεί τον κόσμο μη ορθολογιστικά....	10
4.4. Τα ζώα στον ανιμισμό ως άτομα με την ικανότητα να σχετίζονται και να επικοινωνούν	11
4.5. Ο ανιμισμός εδραιώνει τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και μη -ανθρώπων	12
4.6. Το αντικείμενο ως υποκείμενο στον σαμανισμό	13
4.7. Ο κύκλος των «μεταμορφώσεων», ζώο-άνθρωπος-ζώο και η αποφυγή του πνευματικού κανιβαλισμού	14
4.8. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 4	15
5. Σαμανισμός	15
5.1. Η καθολικότητα του σαμανισμού ανά τον κόσμο	15
5.2. Ο κοινωνικός ρόλος του σαμάνου και η ικανότητά του να «ταξιδεύει» ανάμεσα στους κόσμους	16
5.3. Τα ζώα-πνεύματα-βοηθοί του σαμάνου	17
5.4. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 5	20
6. Σαμανισμός στην Κεντρική και Νότια Αμερική	20
6.1. Ιστορική αναφορά – εικονογραφίες και επιγραφές που μαρτυρούν καταστάσεις αλλοιωμένης συνείδησης	20
6.2. Κοσμολογία και μυθολογία των φυλών του Αμαζονίου	21
6.3. Η έννοιες του <i>raye</i> (παγιέ) και του <i>pagual</i> (ναγουάλ) στην Αμαζονία	23
6.4. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 6	24
7. Τα ζώα στον σαμανισμό σε συγκεκριμένες φυλές της Κ. και Ν. Αμερικής	24
7.1. Waiwai – Wayari (Γουαϊγουάι – Γουαϊγιάπι)	24
7.2. Huichol – Wixarika (Χουιτσόλ – Γουϊραρικά)	26
7.3. Kaiabi – Kawaiwete (Καϊάμπι – Καγουαϊγουέτε)	27
7.4. Siona (Σιόνα)	30
7.5. Warao (Γουαράο)	32

7.6. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 7	34
8. Συμπεράσματα	35

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

.....	38
-------	----

1. Περίληψη

Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να αναδείξει την έντονη και ουσιαστική παρουσία των ζώων από μέρους των ανθρώπων σε μεταφυσικό αλλά και υλικό επίπεδο, στο ευρύτερο πλαίσιο του σαμανισμού. Οι τελετουργίες που τελούνταν και τελούνται από σαμάνους ανέκαθεν εμπεριείχαν τα ζώα ως σύμβολα, καθοδηγητές, δασκάλους, ήταν τα μέσα για την επίτευξη του απώτερου σκοπού της τελετής, που δεν ήταν άλλος από τη θεραπεία, σωματική ή και ψυχολογική. Πιστεύουμε πως η πανάρχαια σχέση αυτή αποδεικνύει σε μεγάλο βαθμό την αυθόρμητη σύνδεση του ανθρώπου με τα υπόλοιπα ζώα, και όχι μόνο, αφού όπως θα μελετήσουμε στη συνέχεια, ο πρωτόγονος άνθρωπος αντιλαμβανόταν τον κόσμο που τον περιέβαλλε με έναν ιδιαίτερο τρόπο ο οποίος καθόριζε τις επιλογές και πεποιθήσεις του. Πρόκειται για ένα θέμα πλούσιο για σκέψη, έρευνα και μελέτη, και με την εν λόγω εργασία έχει γίνει μια σεμνή προσπάθεια να προσεγγίσουμε τα όσα πολλά έχουν γραφτεί σχετικά.

Παρόλο που υπάρχουν καταγεγραμμένες μερικές χιλιάδες αυτόχθονες ομάδες ανά τον κόσμο που ασκούν τον σαμανισμό, επιλέξαμε να επικεντρωθούμε σε συγκεκριμένες φυλές μέσα στην καθορισμένη περιοχή της Κεντρικής και της Νότιας Αμερικής για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, αν ήταν θεμιτό να καλυφθεί συνολικά το θέμα σαμανισμός και ζώα σε παγκόσμιο επίπεδο, το πόνημα αυτό θα είχε τεράστια έκταση, εκτός των δοσμένων ορίων για μια μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Δεύτερον, με τον περιορισμό σε γεωγραφική έκταση μπορεί να καλυφθεί το θέμα με περισσότερη λεπτομέρεια, αποδίδοντας έτσι μια σφαιρική εικόνα για το περιβάλλον των φυλών αυτών και των σχέσεών τους με τα ζώα κατά τις σαμανιστικές τελετουργίες.

Λέξεις κλειδιά: ανιμισμός, σαμανιστικές τελετουργίες, ζώα.

2. Μέθοδος έρευνας

Για την εκπόνηση της παρούσης διπλωματικής εργασίας ακολουθήσαμε τη μέθοδο της συστηματικής ανασκόπησης (systematic review¹) κατά την οποία επικεντρωθήκαμε στη συγκέντρωση, ανάλυση και σύνθεση δεδομένων μέσα από δευτερογενή βιβλιογραφική έρευνα. Επικουρικά αξιοποιήθηκε και η ερμηνευτική ερευνητική μέθοδος, καθώς μέσω της μελέτης εθνογραφικών πηγών που αξιοποιήθηκαν, μπορέσαμε να έχουμε πρόσβαση στην υποκειμενική εμπειρία ή προοπτική άλλων, στα υποκειμενικά τους νοήματα. Πρόκειται για μια διαδικασία που συνεχίζει και μετά το πέρας της έρευνας, της παρουσίασης και της ανάγνωσής της,

¹ Η συστηματική ανασκόπηση συλλέγει δευτερογενή δεδομένα, και είναι μια σύνθεση όλων των διαθέσιμων, σχετικών, αποδεδειγμένων πληροφοριών που ενώνουν όλες τις προϋπάρχουσες σημαντικές μελέτες. Προαπαιτούμενο αποτελεί η διαφανής, παραγωγική μεθοδολογία η οποία υποδεικνύει τον τρόπο που επιλέχθηκαν οι μελέτες, καθώς και τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία αυτές λήφθηκαν υπόψη ή απορρίφθηκαν (Phillips, 2021).

και λαμβάνοντας υπόψη τις ερμηνείες των ερευνητών και των αναγνωστών, επιτυγχάνεται μια πιο σφαιρική κατανόηση των διαφόρων αντιλήψεων που υπάρχουν σχετικά με το ζήτημα που ερευνάται (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Χρησιμοποιήθηκαν επίσης πρακτικές και τεχνικές της μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου (content analysis). Η ανάλυση περιεχομένου αφορά τις εκφραζόμενες ιδέες των γραπτών κειμένων που αξιοποιήθηκαν στη συγκεκριμένη εργασία, και στοχεύει στη παρατήρηση των κοινωνικών φαινομένων που αναδύονται από τα εξεταζόμενες πηγές (Τζάνη & Κεχαγιάς, 2005).

Τα δευτερογενή δεδομένα συλλέχθηκαν μέσα από πληθώρα βιβλιογραφικών αναφορών. Κύριες πηγές αποτέλεσαν άρθρα ακαδημαϊκών και πανεπιστημιακών περιοδικών, ακαδημαϊκά βιβλία, εθνογραφικές έρευνες ακαδημαϊκών και ανθρωπολόγων. Λόγω της σχετικής έλλειψης πηγών σχετικών με το αντικείμενο στα ελληνικά, οι πηγές είναι κυρίως στην αγγλική γλώσσα.

Αρχικά επιλέξαμε να μελετήσουμε και να παρουσιάσουμε ορισμένες από τις βασικότερες, θα λέγαμε, έρευνες ανθρωπολογίας και βιβλία με επίκεντρό τους

α) τον ανιμισμό, έπειτα

β) τον σαμανισμό εν γένει, και τελικά

γ) συγκεκριμένες περιπτώσεις, η επιλογή των οποίων έγινε με γνώμονα τη σημαντικότητα της ευρύτερης περιοχής, και ειδικότερα συγκεκριμένων φυλών της.

Σημαντικό ρόλο για την επιλογή τους έπαιξε και η έμπνευση που δόθηκε ως εναρκτήριο δύναμη στη συγγραφέα της εργασίας, λόγω προσωπικών βιωματικών εμπειριών με παρουσία και παρατήρηση σε ανάλογες τελετουργίες και επαφή με σαμάνους κάποιων από τις συγκεκριμένες περιοχές που παρουσιάζονται εδώ ως μελέτες περιπτώσεων. Έχοντας ως σημείο αναφοράς τις εμπειρίες αυτές, η αναζήτηση δευτερογενών πηγών έγινε πιο στοχευμένα και μεθοδικά. Η έρευνα ξεκίνησε αναζητώντας γενικές πληροφορίες για τον σαμανισμό και τον ανιμισμό μέσα από ανθρωπολογικά δεδομένα και θεωρίες για τις κεντρικές αυτές έννοιες. Παράλληλα ξεκίνησε η αναζήτηση πιο συγκεκριμένων πληροφοριών για τη χρήση και τον συμβολισμό των ζώων στις σαμανιστικές τελετές παραισθησιογόνων των ιθαγενών στις περιοχές που αφορούν στις μελέτες περιπτώσεων που επιλέχθηκαν.

3. Θεωρητικό πλαίσιο

3.1. Η άμεση επαφή του ανθρώπου με τη φύση μέσω του σαμανισμού

Ο σαμανισμός γεννήθηκε μέσα στο πέρασμα του χρόνου από τον νου και την ανάγκη του ανθρώπου να επικοινωνήσει με τη φύση και με τους ομοίους του, να θεραπεύσει σωματικές ασθένειες και να απαλύνει τον πόνο, να εξομαλύνει ψυχικές και πνευματικές ανωμαλίες, να ψάχνει και να ερευνά κόσμους που ο ίδιος πίστευε και πιστεύει ότι υπάρχουν και μέσω των τελετών να καταφέρνει να εισέρχεται και να ταξιδεύει εντός τους, να μεταμορφώνεται και να ανελίσσεται (Ελιάντε, 1994). Υπάρχει, πιθανώς, μια δυσκολία κατανόησης όλων των παραπάνω για κάποιον που δεν έχει παρευρεθεί σε ανάλογες σαμανιστικές τελετές, και ίσως αυτός ο λόγος σε συνδυασμό με την έλξη του μυστηρίου και φυσικά την πρωταρχική επιθυμία για έρευνα, να οδήγησε αρκετούς ανθρωπολόγους που έχουν μελετήσει σε βάθος φυλές που ασκούσαν ή ακόμη ασκούν τον σαμανισμό, να μετέχουν οι ίδιοι στα εν λόγω τελετουργικά. Τέτοιες μελέτες, δημοσιεύσεις άρθρων, βιβλία και ταινίες ντοκιμαντέρ τα τελευταία χρόνια έχουν τραβήξει σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον, ώστε άνθρωποι του δυτικού πολιτισμού που δεν ανήκουν σε κάποια τέτοια φυλή, να έλκονται και να επιζητούν να μάθουν περισσότερα για τον σαμανισμό, και δη να συμμετέχουν σε τέτοιες τελετουργίες, οι οποίες αποκαλούνται και θεραπευτικές.

Οι ιθαγενείς λαοί έχουν πλούσιους θησαυρούς πληροφοριών για τη φύση, τον άνθρωπο και την ισορροπημένη σχέση των δύο. Από τις πεποιθήσεις τους για τον πνευματικό κόσμο ως τις παραδοσιακές τους γνώσεις για τα τροπικά δάση, τη θεραπευτική και τη γεωργία, οι κοινωνίες αυτές παρέχουν την ευκαιρία για καινούριες ερμηνείες του κόσμου και του εαυτού, και ο σαμανισμός αποτελεί μία από τις κύριες παραδοσιακές πρακτικές τους (Κογκρέσο ΗΠΑ, 1988). Η άμεση επαφή με τη φύση κατά τη διάρκεια μιας σαμανιστικής τελετουργίας, μέσω των θεραπευτικών φυτών και των ζώων ως σύμβολα δύναμης² είναι ίσως ο πιο ισχυρός παράγοντας που τους οδηγεί σε κάτι τέτοιο, αφού ο δυτικός «πολιτισμένος» άνθρωπος έχει ομολογουμένως απομακρυνθεί από την ανεπιτήδευτη φύση του. Επικρατεί μεγάλο χάσμα ανάμεσα στον άνθρωπο και όλες τις εκφάνσεις της φύσης, όπως τα ζώα.

Κατά τον Ρουσώ στον «Λόγο περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων» (Ρουσώ, 2021), η εκάστοτε σύγχρονη κοινωνία ασκεί πολιτική και ψυχολογική επίδραση στην ανθρώπινη φύση. Η φύση έχει γεννήσει τον άνθρωπο ελεύθερο και ίσο με τα υπόλοιπα πλάσματα, ανθρώπινα και μη, ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η κοινωνία -σίγουρα όχι μόνο αυτή του 18^{ου} αιώνα κατά τον οποίο γράφτηκε το εν λόγω έργο του Ρουσώ- γεννά ανισότητα, καταπίεση και απομάκρυνση από την πραγματική ανθρώπινη φύση. Ερευνώντας από τις αρχαίες κοινωνίες και την αντιμετώπιση που διατηρούσαν προς τα ζώα, έπειτα στο πέρασμα των αιώνων μέχρι και τη σημερινή εποχή, καλώς ή κακώς, γεγονός είναι πως ο δυτικός πολιτισμός έχει ασκήσει τη μέγιστη επιρροή σε όλους τους τομείς που αφορούν την ανθρωπότητα και τη ζωή στον πλανήτη εν γένει, με μια εξαιρετικά έντονη τάση προς τον ανθρωποκεντρισμό, και στη δημιουργία πνευματικής,

² σε ακόλουθα σημεία της παρούσας εργασίας θα συζητηθεί και θα αναλυθεί περαιτέρω η χρήση φυτών και ζώων, πρακτικά και συμβολικά

φυσιολογικής και ψυχολογικής απόστασης ανάμεσα στον «φυσικό» και τον «τεχνητό» άνθρωπο, όπως τον κατασκευάζει η κοινωνία (Πανταζής, 2004). Εκκινώντας από την παραδοχή ότι η γνώση για τον άνθρωπο είναι απαραίτητη μα ελλιπής, ο Ρουσώ στη συγκεκριμένη πραγματεία του τονίζει πως προκειμένου να κατανοήσουμε βασικά στοιχεία για τους ανθρώπους και τις σχέσεις τους, οφείλουμε να εστιάσουμε στην μελέτη του ανθρώπου στην πιο καθαρή, ακατέργαστη και αγνή του μορφή. Ο λόγος για την πρωταρχική κατάσταση του ανθρώπου, εκείνη της πρωτόγονης ζωής μέσα στη φύση, την ζωή που διακατέχεται από γνησιότητα, ισότητα, σταθερότητα και ισορροπία, μία κατάσταση που προσομοιάζει αρκετά σε αυτή που υιοθετούν οι αυτόχθονες φυλές που ασκούν τον σαμανισμό (Ελιάντε, 2002).

Η πρόσβαση στην γνώση αυτή ωστόσο δεν είναι εύκολα εφικτή. Και αυτό διότι ο άνθρωπος, παρά τις γνώσεις και τις θεωρίες που έχει αναπτύξει με το πέρασμά του στην κοινωνία, έχει απομακρυνθεί από την φύση και συνεπώς δεν δύναται να συλλάβει επαρκώς τον εαυτό του στην πρωταρχική του κατάσταση (Πανταζής, 2005). Σε αυτό ακριβώς το σημείο ο δυτικός άνθρωπος ακολουθεί ένα κάλεσμα που δε μπορεί πάντα να εξηγηθεί λογικά, πάρα μόνον στη βάση κάποιου αρχέγονου ενστίκτου, και συνεπώς επιθυμεί και αποπειράται να συνδεθεί με τη φύση μέσω του σαμανισμού.

3.2. Η αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με τα ζώα ως η αυθεντική φυσική του κατάσταση

Ο Ρουσώ επιθυμεί να επαν-εντάξει τα ζώα στον φυσικό νόμο, θεωρώντας τα άξια, ισότιμα και ενεργά υποκείμενά του μαζί με τους ανθρώπους, στον βαθμό που τα ίδια είναι ικανά να αντιληφθούν και να αισθανθούν όπως οι άνθρωποι, ακόμα και αν στερούνται ανθρώπινης λογικής (Ρουσώ 2021). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτό είναι ένα πολύ ισχυρό κοινό σημείο με τον σαμανισμό και με τον τρόπο που οι σαμάνοι-θεραπευτές-μάγοι της φυλής αντιλαμβάνονται τα ζώα ως οντότητες και τα εντάσσουν στα τελετουργικά τους με ποικίλους τρόπους που παρουσιάζονται στη συνέχεια. Υπάρχει η ανάγκη για μια πραγματική «απογύμνωση» του ανθρώπου από τα επίκτητα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά προκειμένου να κατανοήσει ο ίδιος τον εαυτό του. Και για να γίνει αυτό θα πρέπει να αποδεχτούμε ως βάση μελέτης την εικόνα εκείνη που η σύγχρονη κοινωνία αρνείται να δει στον πρωτόγονο άνθρωπο, την εικόνα ενός πραγματικά ευτυχισμένου όντος που ζει σε αρμονία με το φυσικό του περιβάλλον (Pantazis, 2009).

Διότι μέσα σ' αυτό το περιβάλλον ο άνθρωπος, κόντρα στις υπάρχουσες θεωρίες και τις προκαταλήψεις που έχουν διατυπωθεί, δεν έχει εχθρούς. Ζώντας στη φυσική του κατάσταση, χωρίς να είναι το πιο ισχυρό ον, ο άνθρωπος μαθαίνει να σέβεται, να μη φοβάται, να συνυπάρχει με τ' άλλα ζώα και να απολαμβάνει τον πλούτο και τα πλεονεκτήματα της φύσης. Δίχως να έχει την ταχύτητα και την δύναμη άλλων ζώων, μέσω της παρατήρησης και της μίμησης, μαθαίνει και οικειοποιείται ό,τι μπορεί και ό,τι του είναι χρήσιμο από αυτά. Η φύση τον ισχυροποιεί σε βαθμό που ν' αντέχει τις

κακοκαιρίες, τον σκληραγωγεί και τον κάνει σωματικά ισχυρό, χωρίς να εξαρτάται από τα τεχνουργήματά του. Κόντρα σε δυνατότερα ζώα που αποτελούν κίνδυνο για τον ίδιο, γνωρίζει ότι πρέπει να τρέξει και να κρυφτεί στις κρυψώνες που του παρέχει η φύση. Την ίδια στιγμή οι ασθένειες εκεί δεν αποτελούν σοβαρό κίνδυνο, απεναντίας, η κοινωνία του και ο πολιτισμός τον εκθέτουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε πληθώρα ασθενειών οι οποίες οφείλονται πρωτίστως στην κακή ζωή, τα ξενύχτια, την αλόγιστη κατανάλωση φαγητού και αλκοόλ, τη λύπη και τη δυστυχία. Στον κόσμο της φύσης ο άνθρωπος δεν είναι εκτεθειμένος σε τέτοιου είδους ζωή αλλά αντίθετα, βρίσκει την υγεία μέσω της ισορροπίας σε ό,τι αφορά την κατανάλωση και τον τρόπο ζωής του. Ακόμα και στην περίπτωση που αρρωστήσει ωστόσο στον φυσικό κόσμο, δεν έχει ανάγκη τα φάρμακα και την ανθρώπινη ιατρική εν γένει καθώς η φύση θα επουλώσει τα τραύματά του με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που κάνει και με τα ζώα. Σημαντικό σημείο να σταθούμε είναι πως ο άνθρωπος πριν αρχίσει να αναπτύσσει την ευφυΐα του επαρκώς, κυρίαρχη κατάσταση στην οποία βρισκόταν ήταν η ενσυναίσθηση, αξία και ικανότητα που αποτελεί βάση στα πλαίσια του σαμανισμού.

3.3. Το ζώδες στοιχείο στον άνθρωπο ως δεδομένο και φυσιολογικό

Ο σαμανισμός διδάσκει πως η κτηνώδης φύση, η βαρβαρότητα, το ζώδες στοιχείο στον άνθρωπο και στη φύση, είναι δεδομένα και φυσιολογικά, καθώς και πως μέρος της δεύτερης αποτελεί ο πρώτος. Ο άνθρωπος του σαμανισμού μαθαίνει από τα άλλα ζώα, προσαρμόζεται και εφαρμόζει τις εγγενείς αρετές του, την αλληλεγγύη και την ενσυναίσθηση και κυρίως η τοξικότητά του πάνω στις ισορροπίες του περιβάλλοντος είναι μηδενική. Σύμφωνα με τον Campbell, ενώ τα ζώδη ένστικτα είναι σχεδόν πάντα ακριβέστατα, τα ανθρώπινα κίνητρα όχι. Η γνωστή σε εμάς κοινωνία μάς κρατάει σε ένα «ισορροπημένο» πλαίσιο μέσω οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, τις οποίες θεωρούμε προηγμένες και εκλεπτυσμένες, και αν τυχόν αυτές καταρρεύσουν, μαζί τους θα καταρρεύσει όλο το σύστημα και φυσικά εμείς. Όλο αυτό μας κάνει να θεωρούμε τη δική μας κατάσταση πολιτισμένη και εξελιγμένη σε τεράστιο -αν όχι απόλυτο- βαθμό, σε αντίθεση με απλούστερες κοινωνίες τις οποίες θεωρούμε κατώτερες σε εξέλιξη και σε τεράστιο βαθμό ελλειπείς. Κι όμως, είναι οι κοινωνίες μικρής κλίμακας αυτές που λειτουργούν πιο εύκολα αρμονικά, και είναι ο αποκαλούμενος «πολιτισμός» που προκαλεί ενίοτε τον όλεθρο (Campbell, 1995).

4. Η σχέση του ανιμισμού με τον σαμανισμό

4.1. Ο ανιμισμός ως βάση του σαμανισμού

Κατά τον Nevill Drury (Drury, 1989), ο σαμανισμός αποτελεί παράδοση που συναντάται από αρχαιοτάτων χρόνων, μια πρακτική κατά την οποία βιώνονται

μεταβαλλόμενες καταστάσεις συνείδησης, με απώτερο και ανώτερο σκοπό του ατόμου να επικοινωνήσει με τους θεούς και τα πνεύματα του φυσικού κόσμου, σε μεταφυσικό πλέον επίπεδο. Για να κατανοηθεί όμως η ουσία του σαμανισμού και η άμεση σχέση που ενυπάρχει με τα ζώα, κρίνεται απαραίτητο να εξεταστούν αρχικά οι παλιότερες μορφές θρησκευτικής έκφρασης. Με αυτόν τον τρόπο, καθίσταται εφικτό να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο γύρω από την εξέλιξη των σαμανιστικών πεποιθήσεων και πρακτικών μεθόδων. Από τα παλαιότερα χρόνια, ο μάγος της φυλής ειδικεύοταν στο κυνήγι, τις μεταμφιέσεις και τις μιμήσεις ζώων, εκτελούσε θυσίες ζώων, αποτύπωνε στους χορούς του τις κινήσεις τους και πιθανόν να πίστευε ότι είχε αναπτύξει δεσμούς μαζί τους σε ψυχικό επίπεδο. Από αυτή την άποψη, ο παλαιολιθικός κυνηγός-μάγος αποτέλεσε τον πρόδρομο του αρχετυπικού ιθαγενούς σαμάνου, με τα τοτέμ της φυλής του και την πεποίθηση ότι μπορούσε να δώσει στη συναίσθηση της πραγματικότητάς του τη μορφή ζώου.

Ο πρωτοπόρος ανθρωπολόγος Sir Edward Burnett Tylor ονόμασε την πρώιμη φάση θρησκευτικής σκέψης ανιμισμό, από τη λατινική λέξη anima που σημαίνει «ψυχή» (Tylor, 1920). Στην ανθρωπολογία της θρησκείας, ο όρος ανιμισμός αναφέρεται στο σύστημα πεποιθήσεων πολλών αυτόχθονων φυλών, ειδικότερα σε αντιδιαστολή με πιο πρόσφατα ανεπτυγμένα οργανωμένα θρησκευτικά συστήματα, και βάση του αποτελεί η ιδέα της άυλης ψυχής, της πνευματικής ουσίας σε μεταφυσικό επίπεδο (Hicks, 2010). Πρόκειται για μια αρχέγονη ανθρώπινη θρησκεία και ορίζεται ως η πεποίθηση της ύπαρξης πνευματικών πλασμάτων που εμψυχώνουν κάθε μορφή και εκδήλωση του φυσικού κόσμου. Παρόλο που σε κάθε μορφή πολιτισμού ενυπάρχουν ποικίλες μυθολογίες και τελετουργίες, ο ανιμισμός περιγράφει το πιο κοινό και ουσιαστικό νήμα ιθαγενών φυλών που υιοθετούν μια πνευματική και μεταφυσική προοπτική και αντίληψη των πραγμάτων. Ωστόσο, για τους ίδιους η πεποίθηση αυτή είναι εγγενής και αυταπόδεικτη³, επομένως δεν χρησιμοποιούν κάποια λέξη στο λεξιλόγιό τους αντίστοιχη του ανιμισμού, και συχνά ούτε για τη λέξη «θρησκεία». Η λέξη αυτή αποτελεί ανθρωπολογική επινόηση.

4.2. Το υλικό σώμα και η άυλη ψυχή – το πνευματικό ταξίδι έξω από το σώμα

Η θεωρία της ψυχής διαχωρίζει τον ανιμισμό από τον υλισμό. Σύμφωνα με τον Tylor, ο προϊστορικός, ο «πρωτόγονος» ή ο «άγριος» άνθρωπος, βιωματικά συμπεραίνει πως μέσα σε καθετί υπάρχει μια ψυχή που δίνει ζωή στην υλική μορφή, συνεπώς ότι έχει ψυχή όχι μόνο ο ίδιος αλλά τα φυτά και τα ζώα, δημιουργώντας έτσι ένα πνευματικό βασίλειο το οποίο μοιράζονται οι άνθρωποι με το σύμπαν. Πίστευε ότι η βάση του ανιμισμού ήταν η εμπειρία που βιώνονταν μέσα από τα όνειρα, ότι δηλαδή ο άνθρωπος μπορεί να υπάρχει ανεξάρτητα από το φυσικό του σώμα. Υποστήριξε

³ Εδώ αξίζει να αναφέρουμε την διατύπωση του Jean Piaget στο βιβλίο του *The child's conception of the world*, πως τα παιδιά γεννιούνται με ανιμιστικές πεποιθήσεις, προσδίδοντας χαρακτηριστικά ζωής και συνειδητότητας σε μη έμβια αντικείμενα, όπως τα παιχνίδια τους ή τα σύννεφα και τη βροχή. Θεωρούν πως η φύση είναι ζωντανή, έχει συνείδηση και προθέσεις (Piaget, 1929).

πως οι πρώιμοι σκεπτόμενοι άνθρωποι είχαν εντυπωσιαστεί από δύο βιολογικά φαινόμενα. Αρχικά, διερωτούνταν τι είναι αυτό που ξεχωρίζει ένα ζωντανό από ένα νεκρό σώμα, από τι προκαλείται ο ύπνος, η ασθένεια, ο θάνατος; Δεύτερον, τι είναι αυτές οι ανθρώπινες μορφές που εμφανίζονται στα όνειρα και τα οράματα; Ενσκήπτοντας πάνω σε αυτά τα δύο φαινόμενα, οι αρχαίοι πρωτόγονοι φιλόσοφοι συμπέραναν το προφανές, ότι ένας άνθρωπος κατέχει δύο πράγματα, τη ζωή και το πνεύμα⁴, και ότι αυτά τα δύο σχετίζονται άμεσα με το σώμα, τη ζωή που του επιτρέπει να αισθάνεται, να σκέπτεται, να πράττει, και το πνεύμα όπως εμφανίζεται όταν βρίσκεται σε απόσταση από το σώμα. Το επόμενο βήμα ήταν να συνδυάσουν τη ζωή και το πνεύμα, και εφόσον και τα δύο ανήκουν στο σώμα, τότε μπορούν να ανήκουν η μία στο άλλο και να είναι εκφάνσεις μίας κοινής ψυχής⁵. Εφόσον λοιπόν ο προϊστορικός άνθρωπος αντιλαμβανόταν δύο εαυτούς- από τη μία, αυτόν που κινούσε το φυσικό σώμα και από την άλλη, το πνεύμα του- ήταν λογικό συμπέρασμα να θεωρεί πως η ψυχή του δύναται να πραγματοποιήσει πνευματικά ταξίδια έξω από το σώμα ή στην άλλη ζωή, κάτι που αποτελεί μια από τις βάσεις του σαμανισμού (Guthrie, 2000),

4.3. Ο ανιμισμός ως σφάλμα κατηγορίας που εξηγεί τον κόσμο μη ορθολογιστικά

Κατά τον Tylor, η πεποίθηση των ιθαγενών στον ανιμισμό τους οδηγούσε να μιλούν στα άγρια θηρία- και μάλιστα να πιστεύουν ότι συνδιαλέγονται μαζί τους έχοντας αλληλεπίδραση- να τους ζητούν συγχώρεση πριν τα σκοτώσουν στο κυνήγι, και να πιστεύουν πως τα ζώα είχαν ψυχή που σε προηγούμενες ζωές κατοικούσαν σε ανθρώπινα σώματα, πιθανώς φίλων ή προγόνων. Για τον Tylor, οι ανιμιστές δε διαβλέπουν διαφορές σε ψυχικό επίπεδο ανάμεσα σε ανθρώπους, ζώα, φυτά, ακόμη και αντικείμενα. Η έλλειψη αυτή διάκρισης τον οδηγεί να κατακρίνει τον ανιμισμό ως ένα λογικό μεν σύστημα βασισμένο δε σε ελλιπή παρατήρηση, ένα σύστημα που δεν προκύπτει από επιστημονική παρατήρηση, αλλά βασίζεται εξ ολοκλήρου στις αισθήσεις που δημιουργούνται από τα όνειρα και τους οραματισμούς. Συνεπώς, τον ορίζει ως ένα «πρωτόγονο» αλλά πανταχού παρόν θρησκευτικό σφάλμα κατηγορίας, δηλαδή την πίστη σε «ψυχές και πνεύματα», οντότητες που καθίσταται αδύνατο να μελετηθούν επιστημονικά (Harvey, 2006). Σε αντίθεση με τους σύγχρονους του -κατά τη Βικτωριανή περίοδο- οι οποίοι πίστευαν πως όλες οι σύγχρονες θρησκείες προήλθαν από παλαιότερες, ανώτερες και πιο επιφανείς, ο ίδιος θεωρούσε πως εξελίχθηκαν σταδιακά προερχόμενες από πιο «πρωτόγονες». Ορισμένα στοιχεία εκείνων των θρησκειών επιβίωσαν, ακριβώς όπως τα απολιθώματα, μέσα σε ύστερες «ανώτερες» πολιτισμικές φόρμες. Επομένως, η έννοια της θρησκείας, άρα και όλες οι εκφάνσεις της, έχουν ως βάση τους τον ανιμισμό, ο οποίος όχι μόνο είναι η αρχαιότερη θρησκεία αλλά ορίζει και όλες τις μεταγενέστερές του. Η βασική αρχή για

⁴ Στο κείμενο του Tylor στα Αγγλικά χρησιμοποιείται η λέξη *phantom* (πνεύμα, όραμα, φάντασμα).

⁵ Ο Tylor ορίζει με σαφήνεια και περιεκτικότητα την ψυχή ως μια έμβια, βιώσιμη οντότητα που μπορεί να διαχωριστεί, ένα μέσο που φέρει κάθε μοναδική προσωπική ύπαρξη (Tylor, 1920).

τη φύση του κόσμου μέσα στον οποίο οι άνθρωποι πιστεύουν σε ψυχές και πνεύματα είναι, σύμφωνα με τον Tylog, η πρώτη σημαντική θεωρία που οι άνθρωποι σκέφτηκαν και δίδαξαν στους απογόνους τους. Ποια ανάγκη όμως δημιούργησε μια τέτοια θεωρία, και τι την κατέστησε τόσο δυνατή -ώστε να «γεννήσει» ή τουλάχιστον να εμπνεύσει και να εμποτίσει τον σαμανισμό; Ο Harvey απαντάει πως ο ανιμισμός ξεκίνησε και εξακολουθεί ως μια απόπειρα να εξηγήσουμε τον κόσμο, να βγάλουμε νόημα για όσα είναι και για όσα συμβαίνουν, είναι ένας μυθοπλαστικός τρόπος συνδιάλεξης που εξηγεί τη ζωή και τα γεγονότα σε αυτούς που δεν έχουν ακόμη πολιτισμικά αφομοιώσει την πρακτική του ορθολογισμού (Harvey, 2006).

4.4. Τα ζώα στον ανιμισμό ως άτομα με την ικανότητα να σχετίζονται και να επικοινωνούν

Ο Harvey γράφει πως είναι σχετικά εύκολο να δούμε ότι τα ζώα είναι έμψυχα. Αναπνέουν, αναπαράγονται, τρέφονται και απεκκρίνουν, αισθάνονται και έχουν γονιδιώματα αποτελούμενα από νουκλεϊκό οξύ. Με αυτή την έννοια, προσομοιάζουν στα φυτά, παρόλο που η δυτική επιστήμη διαχωρίζει τα ζώα από τα φυτά, για πολλούς λόγους, μεταξύ των οποίων ο τρόπος πρόσληψης τροφής και η ικανότητα κίνησης. Τα ζώα αναζητούν την τροφή τους σε διάφορα σημεία, αντί να βασίζονται αποκλειστικά στη διαθεσιμότητά της σε συγκεκριμένα σταθερά σημεία. Αν αυτά ισχύουν, τα ζώα μοιάζουν στους ανθρώπους και οι άνθρωποι στα ζώα. Επίσης, και οι δύο επικοινωνούν με συγκεκριμένους τρόπους, ζουν σε κοινότητες αλλά είναι και σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητοι και μοναχικοί όταν το κρίνουν απαραίτητο ή το επιθυμούν. Όμως, στην Καρτεσιανή παράδοση, οι άνθρωποι θεωρούνται ενσυνείδητοι με έναν διαφορετικό, καλύτερο, ανώτερο τρόπο σε σύγκριση με τα ζώα. Επίσης, επικοινωνούν με διαφορετικό τρόπο, καθώς οι γλώσσες τους αγγίζουν επίπεδα φαντασίας, κάνουν χρήση αφηρημένων εννοιών και διακατέχονται από αυτοπάθεια, στοιχεία ξένα στα ζώα. Συνεπώς, καθίσταται εύκολο να ορίσουμε τα ζώα ως έχοντα ζωή, αλλά δύσκολο να τα ορίσουμε «άτομα», αφού τα άτομα δεν είναι μόνο έμψυχα αλλά έχουν αυτεπίγνωση και ικανότητα παραγωγής λόγου. Για τον ανιμισμό, τα ζώα δεν είναι απλώς έμψυχα, αλλά άτομα, διότι και μπορούν να σχετιστούν και να επικοινωνήσουν (Harvey, 2006). Σύμφωνα με τα παραπάνω, εγείρεται το ζήτημα του πώς συσχετίζονται σε υλικό επίπεδο οι αλληλεπιδράσεις με δυνητικά μη ανθρώπινους παράγοντες, αντικείμενα, φυτά και φυσικά, ζώα. Η έννοια του ανιμισμού μέσα στις κοινωνικές επιστήμες έχει συνεισφέρει στο να θολώσει τα άλλοτε δεδομένα όρια μεταξύ υποκειμένου-αντικειμένου, εαυτού-κόσμου, ατόμου-πράγματος. Η Bird-Davis (1999) ισχυρίζεται ότι ορισμένες φορές, τα ζώα δρουν «προς» τους ανθρώπους. Δεν πρόκειται απλώς για μη τυχαίες δράσεις τους. Οι ανιμιστές παρατηρούν ότι πολλές από τις δράσεις των ζώων -είτε οι άνθρωποι τα παρατηρούν είτε όχι- είναι εσκεμμένες, προμελετημένες. Τα ζώα επιλέγουν. Φυσικά, πολλά από όσα κάνουν, ουδεμία σχέση δεν έχουν με τους ανθρώπους, και άλλα γίνονται ακριβώς με εκείνους σαν στόχο. Μερικές φορές συμμετέχουν σε

τελετουργίες μαζί με ανθρώπους, εκφράζοντας σκοπιμότητα, και την προθυμία τους να επικοινωνήσουν (Bird-Davis, 1999).

4.5. Ο ανιμισμός εδραιώνει τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και μη - ανθρώπων

Τα έμψυχα αντικείμενα και τα μη ανθρώπινα όντα είναι ενεργά μέλη πολλών κοινωνιών σήμερα, και πιθανότατα ήταν έτσι και στο παρελθόν. Αναγνωρίζοντας ότι για πολλούς λαούς όλα τα αντικείμενα μπορούν και κατέχουν προθέσεις και ικανότητες, συνεισφέρει στην ανάπτυξη κοινωνικών μοντέλων που αντικατοπτρίζουν την ισχύ που άλλοι προσδίδουν σε αυτά τα σημαντικά μέλη της κοινότητας (Brown & Walker, 2008). Η Ewa Domańska σχολιάζει ότι ο ανιμισμός προσεγγίζει όλα τα πράγματα ως δυνητικά άτομα ικανά να επικοινωνήσουν και να λειτουργήσουν ως μέσα, και προτείνει να κατανοήσουμε τον ανιμισμό όχι ως μια πρωτόγονη θρησκεία, αλλά ως μια συγκεκριμένη προσέγγιση που επιτρέπει την εδραίωση σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και μη-ανθρώπων (Domańska, 2022). Η δυτική ακαδημαϊκή και λόγια παράδοση έχει κατασκευάσει μια σειρά δυισμών οι οποίοι διαχωρίζουν τις αυτόχθονες ανιμιστικές προοπτικές και απόψεις περί συσχετισμών, και κατά τη διαδικασία αυτή, υποβιβάζουν την αξία των βιωματικών εμπειριών των λαών. Παρατηρείται πως και μόνο η χρήση συγκεκριμένης ορολογίας μέσα στο πλαίσιο ανθρωπολογικής μελέτης, οδηγεί στο να απορρίπτονται οι μη δυτικές οντολογίες, ενώ ταυτόχρονα ελλοχεύει ο κίνδυνος να παραβλέψουμε τις εκφάνσεις των αλληλεπιδράσεων με αυτούς τους μη ανθρώπινους παράγοντες, που λαμβάνουν χώρα στην πραγματικότητα. Σύμφωνα με τους Brown και Walker, το να λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη τον ανιμισμό, παρέχει ένα πλαίσιο πρόσφορο για την αναγνώριση αρχαιολογικών μοτίβων που δεν αναγνωρίζεται σε άλλες θεωρητικές νοστροπίες και προοπτικές. Παρόμοια άποψη εκφράζει και ο Harry Garuba χαρακτηρίζοντας τον δυτικό τρόπο σκέψης ως σύγχρονο, κοσμικό, λογικό, ενώ η κουλτούρα του ανιμισμού εισάγει τον άνθρωπο σε ένα κόσμο πρωτόγνωρων πιθανοτήτων και σε μια νέα αντίληψη του χρόνου, εκτός της συνηθισμένης γραμμικής θετικιστικής, αλλά άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια της προόδου και της συνεχούς εκκοσμίκευσης. (Garuba, 2003). Οι συνδηλώσεις των ανιμιστικών (και σαμανιστικών) πρακτικών εμπεριέχουν δύο κεντρικές ιδέες: τη μεσότητα του αντικειμένου και την ιδιότητα του έμψυχου όντος. Η μεσότητα του αντικειμένου ορίζεται ως οι αιτιατές επιπτώσεις που έχουν τα αντικείμενα (έργα τέχνης, αρχιτεκτονική, στοιχεία του περιβάλλοντος τοπίου) στην πορεία της ανθρώπινης δραστηριότητας, και περιλαμβάνει τα έμψυχα όντα καθώς και τον τρόπο που αποδίδουν τη λειτουργία τους τα υλικά πράγματα. Αυτός ο ευρύς ορισμός επιτρέπει τη σαφή διάκριση και κατανόηση του ποιος και τι δύναται να δρα, αναγνωρίζοντας παράλληλα την εγγενή μεσότητα στη σωματικότητα των αντικειμένων (Walker, 2008). Η ιδιότητα των έμψυχων όντων σημαίνει πως όλα τα έμψυχα αντικείμενα κατέχουν τη μεσότητα. Ωστόσο, αυτή είναι αυτόνομη, με καθορισμένο σκοπό και προκύπτει από τις έλλογες ιδιότητες του αντικειμένου, όπως η συνείδηση και η ζωτική δύναμη. Χάρη στη μοναδικότητα του κάθε έμψυχου αντικειμένου, έχουν ξεχωριστές πορείες στη ζωή (Brown & Walker, 2008). Η Nurit

Bird-David διερωτάται αν ο άνθρωπος φαντάζεται ότι έχει κοινωνικές σχέσεις με μη ανθρώπινα όντα, αντικείμενα και καταστάσεις επειδή τους αποδίδει την ιδιότητα του έμψυχου, ή αν αντιστρόφως, τα θεωρεί έμψυχα επειδή ακριβώς σχετίζεται άμεσα μαζί τους σε κοινωνικό πλαίσιο (Bird-David, 1999). Την απάντηση δίνει ο Viveiros de Castro, γράφοντας πως οι διαφορές μεταξύ ειδών μπορούν να ιδωθούν υπό το πρίσμα την αντίθεσης, και όλες οι αντιθέσεις ως απουσία μιας κάποιας συσχέτισης μεταξύ τους (Viveiros de Castro, 2004).

4.6. Το αντικείμενο ως υποκείμενο στον σαμανισμό

Μια από τις βάσεις του σαμανισμού αποτελεί η προϋπόθεση ότι τα μη ανθρώπινα όντα φέρουν μια πνευματική, αόρατη, προσωπομορφική πλευρά. Για τον Viveiros de Castro, σαμανισμός είναι η ικανότητα που υποδεικνύεται από κάποιους να περνούν τα οντολογικά όρια εσκεμμένα και να υιοθετούν την οπτική των μη ανθρώπινων υποκειμένων ώστε να κατευθύνουν τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και μη. Οι σαμάνοι είναι ικανοί να βλέπουν τους μη ανθρώπους όπως βλέπουν τον εαυτό τους (δηλαδή ως ανθρώπους), παίρνουν τον ρόλο του ενεργού διαμεσολαβητή και διερμηνέα διαλόγων μεταξύ διαφορετικών ειδών και επιστρέφουν για να εξιστορήσουν τα γενόμενα. Αν κάποιος άνθρωπος που δεν είναι σαμάνος τύχει να δει ένα μη ανθρώπινο ον (ένα ζώο, την ψυχή ενός νεκρού, ένα πνεύμα) σε ανθρώπινη μορφή, τότε κινδυνεύει να μεταμορφωθεί σε αυτό. Ο σαμανισμός λοιπόν προϋποθέτει συγκεκριμένη γνώση πριν τη δράση, η οποία αφορά σε κάτι που είναι τελικά κάποιος, δηλαδή ένα άλλο υποκείμενο. Η μορφή του άλλου είναι το άτομο. Ο ορισμός αυτός παραπέμπει στον ανιμισμό, και εδώ δεν εννοείται μια αδρή μεταφυσική αρχή. Η απόδοση ψυχής στα ζώα και άλλα φυσικά όντα συνεπάγεται έναν συγκεκριμένο τρόπο αντιμετώπισής τους. Εννοείται ότι τα υποκείμενα αυτά έχουν συνειδητότητα, ικανότητα επικοινωνίας με τους ανθρώπους και μπορούν να ανταποδίδουν τη στάση πρόθεσης-σκοπιμότητας που υιοθετούν οι άνθρωποι προς αυτά. Η πραγματική σαμανιστική γνώση έχει στόχο να αποκαλύπτει το μέγιστο της σκοπιμότητας του υποκειμένου. Στην κοσμολογία των αυτοχθόνων λαών της Αμερικής, ένα αντικείμενο είναι ένα ατελές υποκείμενο. Δηλαδή, το αντικείμενο πρέπει είτε να «διασταλεί» σε ένα πλήρως ανεπτυγμένο υποκείμενο -ένα πνεύμα, ένα ζώο στην ανθρώπινη μορφή του- ή να ληφθεί υπόψη ως σχετιζόμενο με ένα υποκείμενο (Gell, 1998). Σημαντικό σημείο να αναφερθεί είναι ότι στις κοσμολογίες των λαών αυτών, δεν αποδίδουν κατά κανόνα την ιδιότητα του ατόμου (ή στον ίδιο βαθμό) σε κάθε οντότητα στον κόσμο. Στην περίπτωση των ζώων, για παράδειγμα, φαίνεται να δίνεται έμφαση σε εκείνα τα είδη που αναλαμβάνουν ρόλους-κλειδιά, συμβολικούς και πρακτικούς, όπως τα μεγάλα αρπακτικά και τα βασικά είδη θηράματος για τον άνθρωπο. Υπάρχει μια ευρέως διαδεδομένη αντίληψη στις αυτόχθονες φυλές όλης της αμερικανικής ηπείρου, που ορίζει ότι ενυπάρχουν κυρίαρχα πνεύματα σε φυτά και σε ζώα, τα οποία κατέχουν μια ολοκληρωμένη ικανότητα για πρόθεση, ισάξια με αυτή του ανθρώπου. Αυτά τα πνεύματα λειτουργούν ως υπόσταση του είδους με το οποίο σχετίζονται, δημιουργώντας ένα πεδίο μέσα στο οποίο δύνανται να δημιουργηθούν σχέσεις υποκειμένων, ανθρώπινων και μη, ακόμα και εκεί όπου τα μη ανθρώπινα

είδη δεν ανάγονται σε έχοντα πνεύμα. Επιπλέον, η άποψη ότι τα μη ανθρώπινα μέσα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τη συμπεριφορά τους σε μορφή ανθρώπινου πολιτισμού παίζει καίριο ρόλο. Η ερμηνεία του πολιτισμού με όρους μη οικείων υποκειμένων μετατρέπει πολλά φυσικά αντικείμενα και γεγονότα σε συντελεστές από τους οποίους πηγάζει η κοινωνική μεσότητα. Η πιο κοινή περίπτωση σχετικά με αυτό είναι το πώς τα μη ανθρώπινα υποκείμενα θεωρούν ως έργο τέχνης ή πολιτισμένη συμπεριφορά κάτι που για τους ανθρώπους αποτελεί ένα ωμό, κτηνώδες γεγονός ή αντικείμενο. Τα χειροποίητα τεχνουργήματα έχουν αυτή την αμφίσημη οντολογία, είναι αντικείμενα που αναπόφευκτα αναφέρονται σε ένα υποκείμενο. Είναι συμπαγείς δράσεις, υλικές ενσωματώσεις με άυλη σκοπιμότητα. Αυτό που για τον άνθρωπο είναι φύση, μπορεί να αποτελεί πολιτισμό για κάποιο άλλο είδος. (Viveiros de Castro, 2004).

4.7. Ο κύκλος των «μεταμορφώσεων», ζώο-άνθρωπος-ζώο και η αποφυγή του πνευματικού κανιβαλισμού

Η στάση των ανθρώπων στη σύγχρονη σκέψη είναι εξαιρετικά αμφίσημη. Από τη μια πλευρά, το ανθρώπινο είδος αποτελεί ένα από τα είδη των ζώων και η ζωώδης φύση περιλαμβάνει τους ανθρώπους. Από την άλλη, η ανθρωπότητα είναι μια κατάσταση που αποκλείει τα ζώα. Αυτές οι δύο στάσεις συνυπάρχουν διαχωρίζοντας την ανθρώπινη φύση. Με άλλα λόγια, η κοσμολογία μας προτείνει μια σωματική συνέχεια και μια μεταφυσική ασυνέχεια μεταξύ ανθρώπων και ζώων, με το πνεύμα ή τον νου όχι μόνο να μας διαχωρίζει από τα ζώα και την ύλη, αλλά μας ανυψώνει πάνω από αυτά, διαφοροποιεί πολιτισμούς, καθιστά κάθε άτομο μοναδικό σε σχέση με τα υπόλοιπα του ίδιου είδους. Το σώμα, αντιθέτως, είναι ο κοινός παρονομαστής, συνδέοντάς μας με τα υπόλοιπα έμψυχα μέσω ενός καθολικού βιολογικού υποστρώματος (DNA, οργανική χημεία), το οποίο εν συνεχεία μας ενώνει με την συνολική φύση όλων των υλικών σωμάτων. Ωστόσο, οι αυτόχθονες λαοί της Αμερικής προτείνουν μια μεταφυσική συνέχεια που οδηγεί στον ανιμισμό, και φυσική ασυνέχεια μεταξύ των όντων. Το πνεύμα ή η ψυχή ενσωματώνει, ενώ το σώμα διαφοροποιεί (Ingold, 1991). Αυτή η κοσμολογική άποψη που θεωρεί το σώμα ως ειδοποιό διαφορά, ταυτόχρονα διατυπώνει την αρχή για την εγγενή του ικανότητα να μεταμορφώνεται, από το ένα είδος σε άλλο, ως νόμο της φύσης. Τα πνεύματα, οι νεκροί, οι σαμάνοι, μπορούν ακούσια να πάρουν μορφή ζώου, και τα ζώα να μεταμορφωθούν σε άλλα ζώα. Οι σαμάνοι είναι μεταμορφωτές, και ομοίως, οι μυθικοί δημιουργοί που μετέτρεψαν τους πρώτους ανθρώπους σε ζώα είναι κι εκείνοι σαμάνοι. Μπορούν και βλέπουν στα ζώα την ενδότερη ανθρώπινη μορφή τους διότι ενδύονται το «ένδυμα» των ζώων και μεταμορφώνονται σε αυτά. Η πεποίθηση, όμως, πως τα ζώα φέρουν ανθρώπινη υπόσταση εσωτερικά, και η πιθανότητα μεταμόρφωσης των ανθρώπων σε ζώα ενέχει τον κίνδυνο του κανιβαλισμού -καθώς καθιστούν δύσκολο να ξεχωρίζει κανείς τον άνθρωπο από το ζώο- όπως επίσης μπορεί να μη γίνει αντιληπτός ο άνθρωπος που ενυπάρχει μέσα στο σώμα του ζώου που καταναλώνεται ως τροφή. Συνεπώς, οι διατροφικοί κανόνες στους λαούς κυρίως της Αμαζονίας βασίζονται στην πνευματική ισχύ των ζώων. Το

γεγονός ότι κάποτε τα ζώα έχουν υπάρξει άνθρωποι προστίθεται στην εκάστοτε πνευματικότητά τους, και οι δύο υποστάσεις κρύβονται στην εξωτερική τους εμφάνιση. Ως αποτέλεσμα, υπάρχουν πολλοί διατροφικοί περιορισμοί ή προειδοποιήσεις (η παράβαση των οποίων εκθέτει τον παραβάτη σε πιθανότητα ασθένειας) για τα ζώα που δεν επιτρέπεται να καταναλωθούν, τα οποία σύμφωνα με τους μύθους ήταν ομοούσια με τον άνθρωπο – με εξαίρεση ορισμένα ζώα τα οποία μέσα από σαμανιστικά τελετουργικά παύουν να κατέχουν την ιδιότητα του υποκειμένου και έτσι γίνονται εδώδιμα. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της απαλοιφής του πνεύματος στο ζώο, μετουσιώνοντας το κρέας σε φυτική τροφή, ή ανάγοντας εννοιολογικά το ζώο-υποκείμενο σε ένα είδος λιγότερο κοντινό στον άνθρωπο (Winkelman, 2010).

4.8. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 4

Ο σαμανισμός ενσωματώνει την θεωρία του ανιμισμού, την ιδέα ότι η πνευματική σημασία ολόκληρης της φύσης αναγνωρίζεται ως πυρήνας των παλαιότερων θρησκευτικών αντιλήψεων. Η παρουσία των ζώων στον σαμανισμό έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό ώστε να δημιουργηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η ανιμιστική αντίληψη και η έννοια των έλλογων μη ανθρώπινων ζώων. Μέσω του ανιμισμού και της αναγνώρισης της έννοιας «ψυχή», γίνεται κατανοητή η δυνατότητα του σαμάνου καταρχήν να πραγματοποιεί ταξίδια εκτός του σώματός του, και δεύτερον, μέσα σε αυτά να επικοινωνεί με τα ζώα. Αυτά με τη σειρά τους, έχοντα ψυχή όπως και οι άνθρωποι, λειτουργούν ως υποκείμενα, παίρνοντας πρωτοβουλίες να συνεισφέρουν στην ίαση ή και να προκαλέσουν βλάβη κατά βούληση, υπηρετώντας έτσι και ως μέσα για τον αντίστοιχο σκοπό. Κατά τον ανιμισμό, ενώ αποδίδεται η έννοια της ψυχής σε όλα τα όντα της φύσης, άρα και στα ζώα, στις κοσμολογίες των φυλών του Αμαζονίου, και κατά συνέπεια στον σαμανισμό, η ιδιότητα του ατόμου αποδίδεται κυρίως σε ζώα που κατέχουν καίριες θέσεις, συμβολικά και πρακτικά, και απαντώνται συχνά, είτε ως θήραμα είτε ως κίνδυνος που προκαλεί φόβο και δέος. Τέλος, οι ίδιοι λαοί πιστεύουν στον κύκλο της αέναης μεταμόρφωσης μεταξύ ανθρώπων και ζώων και στο ανθρωπόμορφο πνεύμα όλων των όντων, το οποίο όμως καλύπτεται από το ένδυμα του σώματος που διαφοροποιεί.

5. Σαμανισμός

5.1. Η καθολικότητα του σαμανισμού ανά τον κόσμο

Ο σαμανισμός αποτελεί το πιο διαδεδομένο και αρχαίο μεθοδολογικό σύστημα θεραπείας νου και σώματος που έχει γνωρίσει η ανθρωπότητα (Harner, 1982). Αρχαιολογικά και εθνολογικά ευρήματα δείχνουν ότι οι σαμανιστικές πρακτικές

παρουσιάστηκαν τουλάχιστον 20 με 30 χιλιάδες χρόνια πριν. Σήμερα, οι σαμανιστικές γνώσεις διατηρούνται κυρίως λόγω λαών που μέχρι πρόσφατα είχαν τους επονομαζόμενους «πρωτόγονους» πολιτισμούς. Η λέξη «σαμάνος» (shaman) προέρχεται από τη γλώσσα των Evenk, λαού στη Σιβηρία και τη Βορειοανατολική Ασία. Τα περισσότερα δεδομένα και γνώσεις που υπάρχουν περί σαμανισμού προέρχονται από την Αμερική, τη Νότια και Κεντρική Ασία, ωστόσο η Σιβηρία παραμένει ίσως άτυπα η «κλασική» γενέτειρα του σαμανισμού (Willerslev, 2007). Οι αυτόχθονες κοινωνίες αυτών των περιοχών ξεχώριζαν μέλη τους που ειδικεύονταν στις τελετουργίες, και που έμπαιναν σε κατάσταση έκστασης, επικοινωνούσαν με πνεύματα με σκοπό τη μαντεία, τη θεραπεία και άλλα ζητήματα προσωπικής και συλλογικής ευζωίας (Shepard, 2004). Ο σαμανισμός παρατηρείται διάσπαρτα σε όλο τον κόσμο (Αυστραλία, Βόρεια, Κεντρική και Νότια Αμερική, ανατολική και βόρεια Ευρώπη, Σιβηρία και κεντρική Ασία, νότια Αφρική) και σύμφωνα με τον Vitebsky (1995), δεν υπάρχει κάποια κοινή δοξασία, κάποιο θρήσκευμα με αυτή την ονομασία, κανένα ιερό βιβλίο ως κοινό σημείο αναφοράς ούτε αρμόδιοι ιερείς με την ανάλογη δικαιοδοσία να ορίσουν τι είναι σωστό και τι λάθος. Παρ' όλ' αυτά, εντοπίζονται εκπληκτικές ομοιότητες μεταξύ σαμανιστικών ιδεών και πρακτικών από την Αρκτική μέχρι την Αμαζονία και ως το Βόρνεο, παρόλο που πιθανότατα αυτές οι κοινότητες δεν ήρθαν ποτέ σε επαφή. Σύγχρονοι συγγραφείς που υιοθετούν μια ψυχολογική προσέγγιση, συγκλίνουν στην πιθανότητα των «αλλοιωμένων καταστάσεων συνείδησης» να είναι εγγενείς στον άνθρωπο, το οποίο σημαίνει ότι αυτές οι καταστάσεις μπορεί να επανεμφανίζονται σε διαφορετικό τόπο και χρόνο. Συνεπώς, με μεγάλη διακύμανση, συναντώνται σε κάποια άτομα και κοινωνίες και σε άλλα όχι, και παίρνουν διαφορετική μορφή. Έτσι, παρατηρείται ότι ο σαμανισμός παγκοσμίως συνδέεται με το κυνήγι, είναι κάτι σαν θρησκεία για τις κοινωνίες των κυνηγών, καθώς είναι αναγκασμένοι να αφαιρέσουν μια ζωή για να ζήσουν οι ίδιοι. Πολλές φορές μάλιστα, το να πιάσει ο σαμάνος ένα ζώο για τροφή είναι πολύ σημαντικότερο από το να θεραπεύσει έναν άρρωστο. Αυτό ίσως μας ξενίζει στο σήμερα, καθώς ενδιαφερόμαστε κυρίως για την ψυχολογική-θεραπευτική πλευρά του σαμανισμού, και επίσης απέχουμε παρασάγγας από την εξάρτησή μας από το κυνήγι για να επιβιώσουμε. Ειδικότερα στο θέμα αυτό, η σαμανιστική άποψη για την κοσμική ισορροπία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ιδέα να πληρώνει κάποιος για τις ψυχές των ζώων που αφαιρεί ώστε να τραφεί (Vitebsky, 1995). Κι αυτό συμβαίνει διότι στον σαμανισμό, όχι μόνο τα ζώα, αλλά τα φυτά και οι πέτρες, ο άνεμος, η βροχή, εμψύωνται με πνεύμα, με την έννοια της βαθύτερης ουσίας ενός φαινομένου και όχι της επιφανειακής εξωτερικής του εμφάνισης – όπως έχουμε ήδη αναφέρει στο πλαίσιο της θεωρίας του ανιμισμού.

5.2. Ο κοινωνικός ρόλος του σαμάνου και η ικανότητά του να «ταξιδεύει» ανάμεσα στους κόσμους

Ο σαμάνος είναι ένας άνδρας ή μια γυναίκα που εκούσια μπαίνει σε κατάσταση αλλοιωμένης συνείδησης προκειμένου να επικοινωνήσει και να αξιοποιήσει μία καλυμμένη πραγματικότητα με σκοπό να αποκτήσει γνώση, δύναμη και να βοηθήσει

άλλα άτομα (Harner, 1982). Όπως παρατηρεί ο Ελιάντ (Ελιάντ, 1952), ο σαμάνος διαφέρει από τα άλλα είδη μάγων-θεραπευτών λόγω της κατάστασης της συνειδητότητας, την οποία αποκαλεί έκσταση, που βέβαια από μόνη της δεν αρκεί για να τον καθορίσει. Ο ρόλος του σαμάνου είναι κυρίως κοινοτικός, δηλαδή οι υπηρεσίες που προσφέρει έχουν προορισμό τα άλλα μέλη της κοινότητας στην οποία ανήκουν (Harvey, 2006). Ενδιαφέρουσα η προσέγγιση του Piers Vitebsky που συγκρίνει τους σαμάνους με κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχοθεραπευτές, επομένως, δε μπορεί να υπάρξει σαμάνος δίχως μια κοινωνία και πολιτισμό να τον περιβάλλουν (Vitebsky, 2001). Κατέχουν συγκεκριμένες ικανότητες, τέχνες και ρόλους που απαιτούν όμως τη συμμετοχή άλλων. Όταν κάνουν λόγο για άλλους κόσμους, δεν αναφέρονται σε άλλους αποκομμένους από αυτόν τον κόσμο, αλλά ότι αυτοί οι κόσμοι αντιπροσωπεύουν την πραγματική αιτιότητα των πραγμάτων σε αυτό τον κόσμο. Η σαμανιστική λογική βασίζεται στην άποψη ότι η ψυχή δύναται να αφήσει το σώμα (παίρνοντας ως δεδομένο, φυσικά, ότι ενυπάρχει ψυχή στο σώμα). Αυτό συμβαίνει σε όλους μόλις πεθάνουν, αλλά η εμπειρία των ονείρων προτείνει ότι η ψυχή μπορεί να περιπλανηθεί ανεξάρτητα και να επιστρέψει χωρίς να προκληθεί θάνατος (Ελιάντ, 1963). Οι σαμανιστικές κοινωνίες αντιλαμβάνονται τη φυγή και περιπλάνηση της ψυχής εν ώρα έκστασης ως ελεγχόμενο τρόπο ονείρου, κατά τον οποίο οι σαμάνοι μετατρέπουν μια ακούσια ανθρώπινη εμπειρία σε ελεγχόμενη τεχνική. Επίσης, αρκετοί λαοί πιστεύουν ότι οι άνθρωποι έχουν πολλές ψυχές. Οι ψυχές των σαμάνων μπορούν να ταξιδεύουν σε άλλους κόσμους, άλλα σύμπαντα, και οι ψυχές των απλών ανθρώπων μπορούν να απαχθούν από πνεύματα ή άλλους εχθρικούς σαμάνους, ενώ τα σώματά τους παραμένουν εν ζωή. Η περιπλανώμενη ψυχή συμβολίζει τη συνείδηση ή την προσωπικότητα του ανθρώπου, ενώ η ψυχή που μένει πίσω κρατά σε λειτουργία το σώμα. Αν η πρώτη δεν επιστρέψει, η δεύτερη δεν θα επιβιώσει χωρίς αυτήν (Winkelman, 2010).

5.3. Τα ζώα-πνεύματα-βοηθοί του σαμάνου

Από τις φυλές των Εσκιμών μέχρι τις φυλές των *Yuchi* και *Sioux* της Β. Αμερικής, από τους *Jivaro* και τους *Yagwa* στην Αμαζονία μέχρι τους *Yakuta* στη Σιβηρία, παρατηρείται το κοινό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο σαμάνος δύναται να πραγματοποιεί πνευματικά ταξίδια, και μαζί του πάντα υπάρχουν πνεύματα-βοηθοί. Οι σαμάνοι δε μπορούν να λειτουργήσουν εντελώς μόνοι, χωρίς βοήθεια, τα επιτεύγματά τους εξαρτώνται και από αυτούς τους βοηθούς, οι οποίοι μπορεί να είναι πραγματικοί που προετοιμάζουν τον απαραίτητο εξοπλισμό των τελετουργιών και παίζουν μουσικά όργανα, αλλά και πνεύματα -σοφοί πρόγονοι, εκλιπόντες σαμάνοι, παραισθησιογόνα φυτά, και φυσικά, ζώα (Harner, 1982). Στην περίπτωση που τα πνεύματα-βοηθοί είναι ζώα, οι ρόλοι τους ποικίλουν ανά φυλή. Μπορεί να συνοδεύουν τον σαμάνο στο ταξίδι του, ακόμα και να τον μεταφέρουν στην πλάτη τους (πχ. αρκούδα, ιαγουάρος, αετός κλπ). Τον προειδοποιούν για τυχόν εμπόδια και εχθρούς που μπορεί να συναντήσει στο ταξίδι και τον βοηθούν να τα ξεπεράσει και να τους αντιμετωπίσει. Του παρέχουν επίσης μαγικές ικανότητες και δυνάμεις που αντιστοιχούν σε δικές τους ιδιότητες, που δεν είναι διαθέσιμες στους ανθρώπους. Για παράδειγμα, το

πνεύμα του ιαγουάρου κάνει τον σαμάνο δυνατό και άγριο, ενώ μέσω του πνεύματος ενός ποντικού ή μιας νυφίτσας μπορεί και διαπερνά μικροσκοπικές τρύπες. Πνεύματα πουλιών και ψαριών του δίνουν άνεση και ελευθερία να κινείται στον αέρα και στο νερό. Ακόμη, είναι πιθανό ο ίδιος ο σαμάνος να στείλει αυτά τα ζώα-πνεύματα-βοηθούς σε μια αποστολή ώστε να αντιμετωπίσουν μια κατάσταση, αντί να ταξιδέψει ο ίδιος. Κυρίως όμως, αυτό που παρέχουν είναι η διδασκαλία. Δίνουν οδηγίες για τεχνικές και ενισχύουν την αντίληψη του σαμάνου. Η διδασκαλία επίσης συμβολίζει τη διαδικασία της ηθικής και της πνευματικής ανάπτυξης (Vitebsky, 1995). Η ταυτότητα του σαμάνου συχνά φαίνεται να συγχέεται με αυτή του πνεύματος-βοηθού, ειδικά όταν πρόκειται για ζώο. Όταν τον βοηθά ένα ζώο ή όταν τον μεταφέρει στην πλάτη του, υιοθετεί ιδιότητες του ζώου, μαθαίνει τον τρόπο που σκέπτεται και αισθάνεται. Το ίδιο συμβαίνει όταν φέρουν ενδύματα ή εξοπλισμό φτιαγμένα από μέρη ζώων, όπως καπέλα με κέρατα ελαφιού (Σιβηρία), περιδέραια με νύχια αρκούδας (Β. Αμερική), σείστρα σε σχήμα ψαριού και πουλιού, ρούχα με κεντημένα και ζωγραφισμένα ζώα, βεντάλιες από φτερά, ξυλόγλυπτα πουλιά όπως κοράκια, κύκνοι, αετοί και τρυποκάρυδοι ως φυλαχτά κατά των κακών πνευμάτων κ.ά. (Vitebsky, 2001).

Οι σαμάνοι ανέκαθεν πίστευαν ότι οι δυνάμεις τους ήταν ανάλογες των δυνάμεων των ζώων, των φυτών, του ήλιου και των βασικών ενεργειών του σύμπαντος. Επάνω στη Γη έχουν συγκεντρώσει αυτές τις δυνάμεις ώστε να προσφέρουν δύναμη για την καθημερινή ζωή, θεραπεία σε άρρωστους ανθρώπους, επικοινωνία με τα υπόλοιπα πλάσματα με τα οποία συνυπάρχουν, και εν γένει, να βιώνουν ευχάριστα την ύπαρξή τους σε αρμονία με όλη τη φύση. Η ένωση του ανθρώπου με το ζωικό βασίλειο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους πυλώνες στον σαμανισμό. Οι λαοί των σαμανιστικών πολιτισμών θεωρούσαν ότι οι άνθρωποι και τα υπόλοιπα ζώα σχετίζονται συγγενικά. Οι μύθοι τους παρουσίαζαν τα ζώα κυρίως με ανθρώπινη μορφή αλλά ξεχώριζαν ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του κάθε ζώου. Έπειτα, διαφοροποιήθηκαν σε μορφή από τους ανθρώπους και πλέον, όπως εξηγούν οι μύθοι, δεν είναι δυνατόν άνθρωποι και ζώα να συνομιλήσουν ούτε και τα ζώα να επανακτήσουν ανθρώπινη μορφή. Ο μόνος που διατηρεί ακόμη πρόσβαση σε αυτό το μυθικό παρελθόν είναι ο σαμάνος, μέσω της αλλοιωμένης κατάστασης συνείδησης. Η μυθολογία των γηγενών της Βόρειας και της Νότιας Αμερικής είναι πλούσια σε χαρακτήρες ζώων, σε μύθους που δεν εξιστορούν τις περιπέτειες οποιουδήποτε κογιότ, ενός τυχαίου αετού, κάποιας αρκούδας, αλλά αντιθέτως, μιλούν για το Κογιότ, τον Αετό, την Αρκούδα, δηλαδή ο κάθε ξεχωριστός χαρακτήρας αντιπροσωπεύει ολόκληρο το είδος του εκάστοτε ζώου. Αυτό σημαίνει αναλογικά, πως το ζώο-φύλακας\ζώο δύναμης\ζώο-πνεύμα-βοηθός που αντιστοιχεί σε κάθε σαμάνο τού προσφέρει έμπνευση, βοήθεια, θεραπεία, γνώση, διδασκαλία, εσωτερική ενδυνάμωση και καθοδήγηση ως είδος συνολικά, με όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις συγκεκριμένες ικανότητες που κατέχει το κάθε είδος ζώου. Το ζώο αυτό μπορεί να εμφανίζεται στον σαμάνο και με ανθρώπινη μορφή. Για παράδειγμα, η φυλή *Jivaro* του Εκουαδόρ και του Περού πιστεύουν ότι το πνεύμα-φύλακας πρώτα εμφανίζεται σε όραμα ως ζώο, κι έπειτα σε όνειρο ως άνθρωπος

(Harner, 1982). Ο σαμάνος επίσης κατέχει την ικανότητα συνδιαλλαγής με τα ζώα. Η δυνατότητα των ζώων-φυλάκων να εμφανίζονται με ανθρώπινη μορφή και να μιλάνε στους σαμάνους, εκφράζει τη δύναμη που τους προσδίδουν οι τελευταίοι. Άλλη μια ένδειξη της δύναμής τους είναι όταν παρουσιάζονται να κινούνται μέσα σε κάποιο στοιχείο που δεν αποτελεί το φυσικό τους περιβάλλον, για παράδειγμα, ένα θηλαστικό της στεριάς ή ένα φίδι μπορεί να ίπταται στον αέρα, με ή χωρίς φτερά. Όλα αυτά δείχνουν ότι οι σαμάνοι θεωρούν τα ζώα-βοηθούς κατόχους μεγάλων ασυνήθιστων δυνάμεων, ικανά να υπερβούν την κανονικότητα και την φύση ενός κοινού ζώου. Παράλληλα, το ζώο μπορεί και εμφυσά στον σαμάνο την δύναμη της μεταμόρφωσης από άνθρωπο στο ζώο-δύναμής του, μια κοινή πεποίθηση που συναντάται συχνά σε φυλές ανά τον κόσμο. Στη φυλή Arunta στην Αυστραλία παίρνει τη μορφή αετού ή γερακιού. Στην βόρεια Σκανδιναβία, οι σαμάνοι *Lapp* μεταμορφώνονταν σε λύκους, αρκούδες, ταράνδους και ψάρια. Οι σαμάνοι στη Σιβηρία και οι Εσκιμώοι μεταμορφώνονταν σε λύκους. Στην Αμαζονία πιστεύουν πως ο σαμάνος μπορεί να γίνει ιαγουάρος αν εισπνεύσει υπερβολικά μεγάλη ποσότητα *niho*⁶, και πως όταν πια πεθάνει θα πάρει μόνιμα τη μορφή του. Το ίδιο πιστεύουν και οι φυλές *Batek* και *Temiar* στη Μαλαισία, αλλά με τη μορφή τίγρη. Συνήθως για να φτάσουν οι σαμάνοι σε καταστάσεις αλλοιωμένης συνείδησης και να βιώσουν όσα έχουν αναφερθεί, είτε καταναλώνουν κάποια παραισθησιογόνα ουσία συνήθως, προερχόμενη από φυτό, σε μορφή ροφήματος ή σκόνης, είτε καπνίζουν συγκεκριμένο καπνό, ή δίχως τη χρήση καμίας τέτοιας ουσίας, αλλά με εκστατικό χορό συνοδεία τυμπάνου μιμούμενοι κινήσεις και ήχους ζώων, μέθοδος που είναι και η συνηθέστερη, και σύμφωνα με τον *Eliade* δεν αποτελεί μια απλή μίμηση, αλλά μια μαγική μεταμόρφωση του σαμάνου στο εκάστοτε ζώο (*Eliade*, 1964).

Είτε αναφερόμαστε σε μέρη της Αμαζονίας, όπου αναλογικά με τους εκεί πληθυσμούς οι σαμάνοι είναι αρκετοί, είτε πρόκειται για περιοχές της Σιβηρίας, όπου ο σαμανισμός ως απασχόληση συναντάται πιο αραιά, το σίγουρο είναι ότι ο σαμάνος είναι ένα άτομο που κατέχει αξιοσημείωτες εμπειρίες και υπερβατικές δυνάμεις. Όπου κι αν συναντάται ο σαμανισμός, ο σαμάνος λειτουργεί ουσιαστικά με παρόμοιες ή και ίδιες τεχνικές, ως φύλακας της ψυχικής και της οικολογικής ισορροπίας της κοινότητάς του και των μελών της, ως ενδιάμεσος μεταξύ του ορατού και του αόρατου κόσμου, ως κύριος των πνευμάτων, ως υπερφυσικός θεραπευτής, μπορεί να υπερβαίνει την ανθρώπινη διάσταση και να εναλλάσσεται στα διαφορετικά κοσμολογικά επίπεδα. Είναι κεντρικές φιγούρες στις κοινωνίες τους, ταυτόχρονα βρίσκονται και στο περιθώριο, λόγω της ιδιαιτερότητας των εμπειριών και της προσωπικότητάς τους. Ακόμα κι αν είναι κυνηγοί, νοικοκυρές, αγρότισσες και αγρότες, διατηρούν τη διαρκή προοπτική να εισχωρούν σε άλλους κόσμους κι εκεί να πάρουν άλλη μορφή. Οι ποικίλες ταυτότητες του σαμάνου εκφράζονται σε ζεύγη, καθώς μπορεί ο ίδιος να είναι θεραπευτής-μάγος, άνθρωπος-θεός, άνθρωπος-ζώο,

⁶ Σκόνη από το παραισθησιογόνο φυτό *Piptadenia* ή *Virola* την οποία εισπνέουν οι σαμάνοι από τα ρουθούνια χρησιμοποιώντας ένα μικρό κυλινδρικό κόκαλο.

αρσενικό-θηλυκό, και το σύνολο αυτών συνοψίζει την ύπαρξή του (Bremmer et al, 2016).

5.4. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 5

Ο σαμανισμός αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο που υπάρχει από αρχαιοτάτων χρόνων και παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά σε φυλές και κοινότητες ανά τον κόσμο. Ο σαμάνος αναλαμβάνει τον κοινωνικό ρόλο του θεράποντος μάγου της φυλής και πνευματικού καθοδηγητή συνήθως έπειτα από κάποιο έντονο συμβάν στη ζωή του, όπως κάποια βαριά ασθένεια. Περνάει μέσα από πολύμηνη εκπαίδευση σε απομόνωση μέσα στη φύση, παρατηρώντας την κάθε λεπτομέρεια και έκφανση της περιβάλλουσας χλωρίδας και πανίδας, συνήθως μόνο με την καθοδήγηση ενός γηραιότερου σαμάνου, κατά την οποία βλέπει όνειρα και οράματα, συχνά υπό την επήρεια παραισθησιογόνων φυτών. Στα οράματα αυτά πραγματοποιεί πνευματικά ταξίδια, συναντά και αλληλεπιδρά με ζώα βοηθούς τα οποία τον συντροφεύουν στις διάφορες αποστολές του, ως πνευματικοί δάσκαλοι και ως εμπνευστές δύναμης λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε είδους. Έντονη είναι η παρουσία τους και σε πρακτικό επίπεδο. Ο σαμάνος είναι ένας από τους καλύτερους κυνηγούς, υπεύθυνος πολλές φορές να φέρει λεία για την κοινότητα. Επίσης, τα σύνεργα και η ενδυμασία του φέρουν υλικά από ζώα, όπως δέρμα για το τύμπανο και τον ρουχισμό του, φτερά, κόκαλα και δόντια για τη διακόσμηση του χώρου και τον στολισμό του ίδιου.

6. Σαμανισμός στην Κεντρική και Νότια Αμερική

6.1. Ιστορική αναφορά – εικονογραφίες και επιγραφές που μαρτυρούν καταστάσεις αλλοιωμένης συνείδησης

Η Κεντρική και η Νότια Αμερική καλύπτουν ένα τεράστιο, αχανές κομμάτι της μεγάλης ηπείρου, με πλούσια βιοποικιλότητα, πολιτισμική και γλωσσολογική ποικιλομορφία, με σπουδαία αλλά και τραγική ιστορία. Είναι πηγή μερικών από τα αρχαιότερα και σπουδαιότερα δείγματα σαμανιστικών πρακτικών που έχουν καταγραφεί. Οι Ασιατικοί λαοί που μετανάστευσαν στην Αμερική κατά την Πλειστόκαινο, έφεραν μαζί τους τελετουργίες με θρησκευτικό και θεραπευτικό χαρακτήρα, είχαν ως επίκεντρο την εκστασιακή κατάσταση και σε αρκετές περιπτώσεις έκαναν χρήση παραισθησιογόνων φυτών. Λόγω της φερόμενης καταγωγής των αυτόχθονων λαών της Αμερικής από την Ασία, και εν μέρει λόγω της προέλευσης του όρου από τη Σιβηρία, οι παραδόσεις από τη Δυτική Ασία και παρόμοιες από την Αρκτική και τη Βόρεια Αμερική αντιμετωπίζονται ως αυθεντικές και πιο αμιγείς εκδοχές του σαμανισμού, συγκριτικά με τις αντίστοιχες στην Κεντρική και τη Νότια Αμερική. Ωστόσο, σχετικά πρόσφατα αρχαιολογικά και γενετικά ευρήματα προτείνουν ότι οι άνθρωποι μετοίκησαν στην περιοχή πολύ παλαιότερα απ' ό,τι θεωρούνταν. Συνεπώς, οι συγκεκριμένες σαμανιστικές τελετές δεν πρέπει να θεωρούνται παράγωγες ή υποδεέστερες του «κλασσικού» Ασιατικού σαμανισμού,

αλλά παράλληλες, ανεξάρτητες, αρχαίες πρακτικές που εξελίχθηκαν και διαφοροποιήθηκαν κάτω από ετερογενείς οικολογικές, κοινωνικο-πολιτικές και ιστορικές συνθήκες (Shepard, 2004). Υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις για την ύπαρξη σαμανισμού στην προ-Κολομβιανή Αμερική, αλλά ακόμα και αυτές υποδηλώνουν μια συνέχεια των πρακτικών από την αρχαιότητα έως και σήμερα σε τεράστιες γεωγραφικές περιοχές. Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν τα αρχαία γεωμετρικά σχέδια και μοτίβα ζώων που έχουν βρεθεί πάνω σε βράχους στην Ν. Αμερική ως ενδείξεις σαμανιστικών πρακτικών στην Παλαιολιθική εποχή (Williams, 1993). Στην περιοχή *Chavin*, το λίκνο του πολιτισμού των Άνδεων, έχουν βρεθεί καλλιτεχνικές και θρησκευτικές εικονογραφίες που απεικονίζουν τον παραισθησιογόνο κάκτο *San Pedro*, υποδηλώνοντας μια αρχαία και συνεχή σημαντική παρουσία των παραισθησιογόνων και του σαμανισμού στις ορεινές και τις παράκτιες κοινωνίες του Περού. Επιπλέον, έχουν βρεθεί σύνεργα και πλάκες καπνού (ταμπάκο) που περιείχαν παραισθησιογόνα φυτά σε αρχαιολογικούς χώρους σε όλη τη Ν. Αμερική (Torres, 1998). Έργα τέχνης Προ-Ισπανικής περιόδου και χειρόγραφα που χρονολογούνται από τις αρχές της αποικιοκρατίας στο Μεξικό απεικονίζουν παραισθησιογόνα μανιτάρια και φυτά σε τελετουργικό και μυθολογικό πλαίσιο. Η σημασία του είδους βατράχου *Bufo* στην τέχνη και τον συμβολισμό των Αζτέκων και των Μάγια ερμηνεύεται ως ένδειξη της τελετουργικής χρήσης του δηλητηρίου του στην αρχαία Μεσοαμερικανική θρησκεία (Davis, 1998). Επιγραφές με ιερογλυφικά των αρχαίων Μάγια περιγράφουν καταστάσεις έκστασης που έχουν προκληθεί από νηστεία, αφαίμαξη και παραισθησιογόνες προετοιμασίες.

6.2. Κοσμολογία και μυθολογία των φυλών του Αμαζονίου

Για τον Viveiros de Castro, ο σαμανισμός αφορά στη σχέση μεταξύ ανθρώπου και μη ανθρώπου, και, μελετώντας τις κοσμολογίες λαών του Αμαζονίου, θέλησε να τονίσει πως δυισμοί όπως φύση-πολιτισμός, υποκείμενο-αντικείμενο, παραγωγή-συναλλαγή, είναι μεν χρήσιμοι στην παράθεση και ανάλυση λογικών επιχειρημάτων, αποτελούν δε τεχνική που ενέχει τον κίνδυνο παραποίησης, καθώς είναι αδύνατο οποιαδήποτε μη σύγχρονη κοσμολογία να περιγραφεί επαρκώς, είτε με τη χρήση τέτοιων εννοιολογικών πόλων είτε με την απόλυτη άρνηση της ύπαρξής τους. Στους λαούς αυτούς, υπάρχει μια κοινή αντίληψη και συνιστώσα, ότι στην πρωταρχική τους κατάσταση, δεν υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ ανθρώπων και ζώων, και αυτό διαφαίνεται και από τη μυθολογία τους, στην οποία απαντώνται μύθοι που πρωταγωνιστούν όντα με μορφή, όνομα και συμπεριφορά που συνδυάζουν ανθρώπινα και ζωικά χαρακτηριστικά. Οι μύθοι αυτοί μιλούν για μια κατάσταση όπου ο εαυτός και ο άλλος διεισδύουν αλλήλους και μαζί εισχωρούν στο ίδιο έμφυτο περιβάλλον (δίχως υποκείμενα και αντικείμενα) το τέλος των οποίων είναι ο γνωστός διαχωρισμός πολιτισμού και φύσης, ανθρώπου και μη ανθρώπου, κάτι που ο Claude Lévi-Strauss χαρακτηρίζει, όχι μόνο ως κεντρικό θέμα της μυθολογίας των λαών αυτών, αλλά και ως μια παγκόσμια καθολική έννοια (Viveiros de Castro, 1998). Για τους λαούς του Αμαζονίου ωστόσο, αυτός ο διαχωρισμός δεν προήλθε από τη λεγόμενη εξέλιξη του ανθρώπινου είδους, αλλά η πρωταρχική κοινή κατάσταση

ανθρώπων και ζώων ήταν η ανθρώπινη, και όχι η ζωώδης. Οι μύθοι μάς λένε πώς τα ζώα έχασαν τις ιδιότητες που κληρονόμησαν από τους ανθρώπους. Οι άνθρωποι συνεχίζουν την πορεία τους ως τέτοιοι, όμως τα ζώα είναι πρώην άνθρωποι, αντί οι άνθρωποι να είναι πρώην ζώα⁷. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα, το ανθρώπινο είδος είναι η ουσία, η πρωταρχική αυθεντική μορφή κυριολεκτικά των πάντων, όχι μόνο των ζώων. Αυτή η πεποίθηση των λαών του Αμαζονίου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι εφόσον τα ζώα ήταν κάποτε άνθρωποι, άρα πρέπει ακόμη να είναι, αλλά με έναν μη προφανή τρόπο. Έτσι, αιτιολογείται στις αντιλήψεις τους ότι τα είδη ζώων, όπως και άλλες μη ανθρώπινες οντότητες, εμπεριέχουν το στοιχείο του πνεύματος (*spirit*) που τους καθιστά «άνθρωπους», άτομα. Μια τέτοια αντίληψη συχνά σχετίζεται με την ιδέα ότι το σώμα που κατέχει κάθε είδος δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας φάκελος, ένα ένδυμα που κρύβει την ενδότερη ανθρώπινη μορφή η οποία είναι ορατή μόνο στα μάτια του συγκεκριμένου ίδιου είδους και στα μάτια των σαμάνων. Πρόκειται για την ψυχή ή το πνεύμα του ζώου που είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη, κοινωνικο-πολιτισμική πλευρά, μεταμφιεσμένη σε μια φαινομενικά ζωώδη σωματική μορφή (Chaumeil, 2016). Ο Viveiros de Castro σχολιάζει ότι, λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και όλων αυτών των στοιχείων που ονομάζουμε «φύση» ανάγονται πλέον σε κοινωνικές σχέσεις, συνεπώς μοτίβα και εκφάνσεις των τελευταίων ισχύουν και στο πλαίσιο που άνθρωποι και μη αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλον. Υπό αυτή την έννοια λοιπόν, τα καλλιεργήσιμα φυτά μπορούν να θεωρηθούν συγγενείς των γυναικών που τα φροντίζουν, τα ζώα του κυνηγιού επίσης στενοί συγγενείς των κυνηγών που τα προσεγγίζουν, και οι σαμάνοι μπορούν να θεωρούν τα πνεύματα φυτών και ζώων ως βοηθούς τους ή εχθρούς (Viveiros de Castro, 1998).

Το ότι έχουν υπάρξει άνθρωποι σημαίνει πως τα ζώα και τα άλλα είδη παραμένουν άνθρωποι κάτω από την εξωτερική εμφάνισή τους. Αυτή η ιδέα στηρίζεται από μια γηγενή θεωρία σύμφωνα με την οποία όλα τα είδη ατόμων -άνθρωποι και μη (ζώα, πνεύματα, νεκροί, κάτοικοι άλλων κοσμικών επιπέδων, φυτά, ακόμα και αντικείμενα)- αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα από ξεχωριστή οπτική γωνία. Ο τρόπος που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τα ζώα και άλλα υποκείμενα που κατοικούν στον κόσμο διαφέρει παρασάγγας από τον τρόπο που αυτά τα όντα βλέπουν τον άνθρωπο και τον εαυτό τους. Υπό φυσιολογικές συνθήκες οι άνθρωποι βλέπουν τους ανθρώπους ως τέτοιους, τα ζώα ως ζώα, τα φυτά ως φυτά. Όσο για τα πνεύματα, για να δει κάποιος αυτά τα αόρατα όντα, προφανώς πρόκειται για μη

⁷ Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις μύθων ανά την Αμαζονία, που ισχύουν και τα δύο, όπως για παράδειγμα στην παράδοση της φυλής Wayari. Σύμφωνα με τον μύθο αυτόν, οι άνθρωποι είχαν αρχικά τη μορφή ζώων και πουλιών, δε μπορούσαν να μιλήσουν, παρά μονάχα έβγαζαν ήχους αντίστοιχους της μορφής τους. Ο ιαγουάρος, αντιθέτως, είχε ανθρώπινη μορφή και ομιλία, και κατείχε τη γνώση της φωτιάς. Όταν οι άνθρωποι έκλεψαν τη φωτιά από εκείνον, έχασε τα πάντα και πήρε τη μορφή του ιαγουάρου ως ζώο, περιφέρεται στα δάση και βρυχάται θυμωμένος για όσα του πήραν οι άνθρωποι, ενώ οι ίδιοι απέκτησαν μαζί με τη φωτιά ανθρώπινη μορφή, γνώση και γλώσσα (Campbell, 1995). Παραθέτοντας και τα λόγια του Claude Levi-Strauss, ένα από τα σημαντικότερα σημεία στο πέρασμα από τη φύση στον πολιτισμό είναι η χρήση της φωτιάς κυρίως στη μαγειρική, καθώς η φωτιά μεταμορφώνει το ωμό φαγητό σε μαγειρεμένο, μια ιδιότητα αποκλειστικά ανθρώπινη (Λεβί-Στρος, 1977).

φυσιολογικές συνθήκες. Από την άλλη μεριά, τα ζώα (θηρευτές) και τα πνεύματα βλέπουν τους ανθρώπους ως ζώα (θήραμα), και τα ζώα (θηράματα) τους βλέπουν ως πνεύματα ή ζώα (θηρευτές). Κατ' αναλογία, τα ζώα και τα πνεύματα θεωρούν τους εαυτούς τους ανθρώπους, ως ανθρωπόμορφα πλάσματα που αντιλαμβάνονται την τροφή τους ως ανθρώπινη, τα σωματικά τους χαρακτηριστικά (τρίχωμα, φτέρωμα, ράμφη κλπ) ως διακόσμηση, και το κοινωνικό τους σύστημα ομοίως οργανωμένο όπως και οι ανθρώπινοι θεσμοί (με αρχηγούς, σαμάνους, τελετές κλπ). Συνεπώς, η αντίληψη ότι τα ζώα και τα πνεύματα είναι άνθρωποι σημαίνει ότι είναι άτομα, και με το να τα προσωποποιούμε αποδίδουμε σε μη ανθρώπους τις ικανότητες της συνειδητής πρόθεσης και της κοινωνικής μεσότητας, έννοιες που ορίζουν τα ζώα ως υποκείμενα ακριβώς επειδή είναι, και όχι επειδή είναι μεταμφιεσμένοι άνθρωποι, και αυτές οι ικανότητες πραγματώνονται στην ψυχή ή το πνεύμα των μη ανθρώπων. Προφανώς η απόδοση των ανθρωπίνων ιδιοτήτων της συνειδητότητας και της πρόθεσης σε μη ανθρώπινα όντα έχει χαρακτηριστεί ανθρωποκεντρισμός ή ανθρωπομορφισμός. Ωστόσο, ο ανιμισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανθρωπομορφικός αλλά όχι ανθρωποκεντρικός, καθώς, αν όλα τα άλλα όντα εκτός από τους ανθρώπους είναι «άνθρωποι», τότε εμείς ως άνθρωποι δεν αποτελούμε κάποιο ιδιαίτερο είδος (Viveiros de Castro, 2004; Costa & Fausto, 2010).

6.3. Η έννοιες του *raye* (παγιέ) και του *nagual* (ναγουάλ) στην Αμαζονία

Οι σαμανιστικές ιδέες διακατέχονται από πολύ λεπτά νοήματα, και η κατανόηση αυτών συναντάει συχνά προβλήματα στη μετάφραση και την ερμηνεία τους. Οι μυστικιστικές δυνάμεις καθαυτές είναι ένα δύσκολο ζήτημα προς συζήτηση. Η λέξη για τον σαμάνο σε περιοχές του Αμαζονίου είναι *raye*, που έχει τη γραμματική θέση επιθέτου και όχι ουσιαστικού (ότι δηλαδή κάποιος φέρει μια ιδιότητα, αντί να κατέχει τον συγκεκριμένο ρόλο) και σημαίνει ότι κάποιος έχει σαμανιστικές δυνάμεις. Στις περιοχές αυτές λοιπόν, λένε ότι το ανακόντα ως είδος είναι πολύ *raye*, ενώ ο τάπιρος είναι πολύ λίγο *raye*, που σημαίνει ότι το πρώτο είναι ένα σαμανιστικό ζώο και ο δεύτερος είναι λίγο σαμανιστικό (Vitebsky, 1995; Praet, 2009). Αυτή η άποψη συμπληρώνεται από τον Campbell, ο οποίος μας πληροφορεί ότι οι σαμάνοι σχετίζονται όχι μόνο με τα πνεύματα των ζώων, αλλά και σε φυσικό επίπεδο, με ζώα φαγώσιμα, δυνατά, γενναιόδωρα, επικίνδυνα. Ακόμη, υπάρχουν ελάφια, τάπιροι, ανακόντα που είναι σαμάνοι ή σαμανιστικοί, ακριβώς όπως υπάρχουν και άνθρωποι που είναι σαμάνοι ή σαμανιστικοί (Campbell, 1995). Οι σαμάνοι του Αμαζονίου βλέπουν τα ζώα σαν ανθρώπους, τα ζώα βλέπουν τους εαυτούς τους ως ανθρώπους, και οι δύο βλέπουν την τροφή για τα ζώα όπως οι άλλοι άνθρωποι βλέπουν την ανθρώπινη τροφή (Chaumeil, 2016).

Οι γηγενείς φυλές στο Μεξικό και τη Γουατεμάλα αποκαλούν το ζώο-φύλακα *Nagual*, από το *nahualli*⁸ στη γλώσσα των Αζτέκων. Αναφέρεται και στο ζώο-φύλακα ως

⁸ Παράγωγες λέξεις του *nahualli* (ναουάλι) σημαίνουν «μεταμφιεσμένος, ο φέρων μάσκα»

πνεύμα και στον σαμάνο που μεταμορφώνεται σε αυτό το ζώο δύναμης. Μπορούν να χρησιμοποιούν τις δυνάμεις τους για καλό ή για κακό, σύμφωνα με την προσωπικότητά τους. Συνήθως οι ημερομηνίες γέννησης καθορίζουν αν κάποιος μπορεί να γίνει *Nagual*, επομένως πρόκειται για μια ιδιότητα που αποκτάται κατά τη γέννηση. Κάθε μέρα σχετίζεται με ένα ζώο που έχει δυνατές και αδύναμες πλευρές. Για παράδειγμα, ένα άτομο που γεννιέται την «ημέρα του σκύλου» θα έχει τα δυνατά και τα αδύναμα χαρακτηριστικά του (Brinton, 1894).

6.4. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 6

Η κεντρική και η νότια Αμερική έχουν βαθιά ιστορία στις σαμανιστικές αντιλήψεις και τελετουργίες, οι ρίζες των οποίων βρίσκονται στην αρχαία κοσμογονία και στα τελετουργικά φυλών όπως οι Μάγια και οι Αζτέκοι. Πάμπολλες οι φυλές που εφαρμόζουν ακόμη τον σαμανισμό. Εδώ παρατηρείται η κατανάλωση παραισθησιογόνων φυτών από τον σαμάνο και από τους θεραπευόμενους, όπως το αφέψημα *yaje-agahuasca* και ο κάκτος *reyote*, αλλά και η τελετουργική χρήση του δηλητηρίου από τον βάτραχο *Bufo*. Και εδώ ο σαμάνος κατέχει εξέχοντα ρόλο, όμως σαμάνοι θεωρούνται όχι μόνο οι άνθρωποι, αλλά και ορισμένα ζώα, άλλα σε μεγαλύτερο και άλλα σε μικρότερο βαθμό. Ο σαμάνος μπορεί να λειτουργεί προς όφελος των άλλων αλλά και εχθρικά εις βάρος τους. Το ίδιο ισχύει και για τα αντίστοιχα σαμανιστικά ζώα, δηλαδή, μπορεί να βοηθούν, να καθοδηγούν και να θεραπεύουν, και σε άλλες περιπτώσεις να είναι αυτά που προκαλούν ασθένειες, ψυχικές διαταραχές, ακόμα και να απειλούν με θάνατο, είτε ως σύμβολα του είδους τους, είτε ως μεταμορφωμένοι εχθρικοί άνθρωποι ως ζώα. Ο ιαγουάρος, το φίδι - συνήθως το ανακόντα- και πουλιά, είναι τα ζώα-σύμβολα που συναντώνται με μεγαλύτερη συχνότητα ανά τις φυλές, πιθανότατα λόγω συχνής φυσικής τους παρουσίας στις συγκεκριμένες περιοχές.

7. Τα ζώα στον σαμανισμό σε συγκεκριμένες φυλές της Κ. και Ν. Αμερικής

7.1. Waiwai – Wayari (Γουαϊγουάι – Γουαϊγιάπι)

Πρόκειται για μια φυλή που πλέον συναντάται διασκορπισμένη στην περιοχή της Γαλλικής Γουιάνας στη Βραζιλία, και ανήκουν στη γλωσσική οικογένεια *Karib*. Στη φυλή αυτή ο σαμάνος λέγεται *raye* (αν και λόγω των Πορτογάλων και Ισπανών κατακτητών η λέξη έχει χάσει την αρχική της έννοια). Όπως έχει αναφερθεί, *raye* δεν ήταν ένας ρόλος ή αξίωμα, αλλά χαρακτήριζε έναν ολιστικό τρόπο ύπαρξης στον κόσμο, τη στάση μέσα σε αυτόν και τη σχέση με αυτόν. Με αυτή την έννοια λοιπόν, ο σαμανισμός είχε κεντρικό ρόλο στη ζωή των *Wayari*, ο κύριος σκοπός ενός *raye* ήταν η θεραπεία (Schuler Zea, 2006). Έχει πνεύματα-βοηθούς, μικρά ζώα ή έντομα, όπως κάμπιες και σκουλήκια, αόρατα στους υπόλοιπους. Εδώ δεν χρησιμοποιούνται

παραισθησιογόνα φυτά, όπως γίνεται κυρίως στην περιοχή του δυτικού Αμαζονίου, αλλά κάνουν χρήση καπνού. Σύμφωνα με τον Campbell (1995) (και τις μαρτυρίες μελών της φυλής που έζησε και μελέτησε χρόνια από κοντά), ο άνθρωπος-*raje* πλησιάζει τον ασθενή, φυσάει καπνό πάνω στο σώμα του, ψέλνει μελωδίες, κρούει κρόταλα φτιαγμένα από νεροκολοκύθες και τρίβει τα χέρια του σε όλο το σώμα του ασθενή, ή αν ο σκοπός είναι η θεραπεία ολόκληρου του χωριού φτιάχνει ένα μικρό κατάλυμα κι εκεί μπαίνει σε μια υπερβατική, μυστικιστική κατάσταση έκστασης εισπνέοντας μεγάλες δόσεις καπνού, αναπνέοντας πολύ γρήγορα (υπεραερισμός). Όπως με τα παραισθησιογόνα, το αποτέλεσμα είναι η κατάσταση αλλοιωμένης συνείδησης. Για να γίνει κάποιος *raje* πρέπει πρώτα να ασθενήσει ο ίδιος. Μαζί με τον σαμάνο-θεραπευτή, υποτίθεται πως φυσάνε καπνό στο σώμα του και ζώα-πνεύματα, πιθανότατα ανακόντα -*mojo*, στη γλώσσα των *Wagari*- το ζώο το οποίο θεωρεί η φυλή τον σπουδαιότερο *raje* και το οποίο φοβούνται και σέβονται περισσότερο απ' όλα. Καθώς η υγεία του μαθητευόμενου βελτιώνεται, αποσύρεται για ένα διάστημα σε ένα ήσυχος μέρος κι εκεί τον επισκέπτονται πλάσματα-πνεύματα, τα οποία αρχίζει και βλέπει: τάπιροι, ιαγουάροι, αρμαντίλο, μαϊμούδες, μυρμηγκοφάγοι, πεταλούδες, όρνια, πέκαρι, όμως δεν έρχονται με τη μορφή ζώου αλλά ανθρώπου, και μάλιστα προγόνου του. Έπειτα πραγματοποιείται διάλογος μεταξύ τους, κι έτσι γνωρίζει ο άνθρωπος ποια ζώα τον έχουν επισκεφθεί. Του παραχωρούν τα μικρά ζώα/ έντομα για βοηθούς, παραμένουν μέσα του και οφείλει να είναι προσεκτικός ώστε να μην τους διώξει. Αν τους χάσει, τότε αυτόματα δεν μπορεί να γίνει *raje*. Τα πλάσματα-πνεύματα δίνουν τα ζώα-βοηθούς, διδάσκουν στον μαθητευόμενο τις μελωδίες που θα ψέλνει κατά την τελετουργική θεραπεία κι επίσης του δίνουν καθρέπτες για τα μάτια ώστε να βλέπει και να γνωρίζει όσα δεν είναι ορατά και γνωστά στους υπόλοιπους, για παράδειγμα, το ανακόντα είναι στην πραγματικότητα ένα ερπετό μεγάλου μεγέθους -αυτή είναι η εξωτερική του εμφάνιση- όμως μόνο ένας *raje* μπορεί να δει σε μια άλλη πραγματικότητα την ανθρώπινή του υπόσταση (Schuler Zea, 2006). *Raje* μπορεί να είναι κι άλλες οντότητες, να έχουν δηλαδή την ιδιότητα του θεραπευτή, όπως διάφορα δέντρα, ζώα όπως ο τάπιρος, το ελάφι και το ανακόντα (το ανακόντα μάλιστα θεωρείται τόσο σημαντικός *raje* ώστε αν κάποιος δει ουράνιο τόξο -το οποίο πιστεύεται πως είναι η ψυχή του ανακόντα- δεν πρέπει να το δείξει με το χέρι γιατί κινδυνεύει με παράλυση, αλλά να το δείξει με τα χείλη). Οι *Wagari* πιστεύουν ότι περιβαλλόμαστε από σαμανιστικές δυνάμεις που ασκούνται από ανθρώπους, από πνεύματα δέντρων και ζώων, και κυρίως από τον Κύριο του Νερού, το σπουδαίο ανακόντα.

Η σαμανιστική πραγματικότητα στη φυλή *Wagari* αποκαλύπτει μια ανθρώπινη σχέση μεταξύ ημών και του φυσικού κόσμου, καθώς η άλλη πραγματικότητα που αποκαλύπτεται από τη σαμανιστική γνώση εξανθρωπίζεται, αποτελείται από πλάσματα που εμφανίζονται ως άνθρωποι με τους οποίους μιλούν και από τους οποίους διδάσκονται (Campbell, 1995).

7.2. Huichol – Wixarika (Χουιτσόλ – Γουϊραρίκα)

Πρόκειται για μια φυλή γηγενή κυρίως στην περιοχή *Sierra Madre* στο Μεξικό, αλλά συναντάται και σε περιοχές των νοτίων ΗΠΑ (Καλιφόρνια, Τέξας, Αριζόνα) με συνολικό πληθυσμό περίπου 45.000. Η πνευματικότητα της φυλής παραδοσιακά σχετίζεται με τη συγκομιδή και κατανάλωση του *Peyote* (πεγιότε), ενός κάκτου με παραισθησιογόνο δράση⁹. Στην προ-Κολομβιανή εποχή, οι Αζτέκοι κατανάλωναν το φυτό φρέσκο ή αποξηραμένο. Το κύριο χαρακτηριστικό του είναι ότι προκαλεί ευφορία, οπτικές ψευδαισθήσεις με έντονους χρωματισμούς, καθώς και κιναισθητικές, οσφρητικές και ακουστικές αλλοιώσεις της πραγματικότητας. Παρόλο που η επίδρασή του μπορεί να κρατήσει αρκετές ώρες, δεν προκαλεί περαιτέρω παρενέργειες μετά τη λήξη της δράσης του. Γι' αυτόν τον λόγο, γίνεται χρήση του και εκτός τελετουργιών, σε περιπτώσεις θεραπείας διαφόρων ασθενειών, μελλοντολογίας, εύρεσης χαμένων αντικειμένων κλπ. Για τους *Wixarika* το *peyote* δεν αποτελεί απλά έναν παραισθησιογόνο κάκτο, αλλά ένα μέσο να συνδεθούν με τους προγόνους τους και να αναζωογονηθούν οι ψυχές τους (Lumholtz, 1902). Όλα είναι ιερά στην ιερή τους γη, τα φυτά, τα ζώα, οι πέτρες, τα βουνά. Μάλιστα, σε πολλά σημεία διάσπαρτα στην καρδιά της ερήμου *Wirikuta* βρίσκονται προσωπικές προσφορές -σπονδές αφιερωμένες στο πνεύμα του *peyote* (Espinosa Garcia et al., 2018).

Στο Μεξικό, το *peyote* χρησιμοποιούνταν και χρησιμοποιείται ακόμη, συγκεκριμένες περιόδους του χρόνου, κατά τη διάρκεια ενός τελετουργικού προσκυνήματος κατά το οποίο μικρές ομάδες προσκυνητών (οι οποίοι λέγονται *peyoteros*) ακολουθώντας τον σαμάνο-οδηγό (ή αλλιώς *maraka'ame*) ταξιδεύουν για μέρες ώσπου να φτάσουν σε συγκεκριμένη τοποθεσία στην έρημο της *Wirikuta*, και που καταλήγει σε ένα θρησκευτικό φεστιβάλ, με τους συμμετέχοντες να τρώνε σε μικροδόσεις φρέσκο τον κάκτο που είχαν μόλις περισυλλέξει, και να χορεύουν καθ' όλη τη νύχτα υπό τους ήχους της μουσικής του σαμάνου. Ένα διαφορετικό τελετουργικό στο οποίο πρωτοστατεί το *peyote* είναι μια ολονύκτια συνάντηση σε παραδοσιακό τίπι¹⁰, γύρω από μια ημισέληνο φτιαγμένη από χώμα και στο κέντρο του τίπι μια φωτιά. Στήνεται επίσης ένας βωμός με σκόνη αλεσμένου *peyote* σε σχήμα πουλιού που συμβολίζει το πνεύμα του σαμάνου που ίπταται στον ουρανό. Με τη χρήση ενός ειδικού τυμπάνου οι συμμετέχοντες τραγουδούν τραγούδια για το φυτό και το ιερό μπλε ελάφι, ακολουθούν τελετουργίες ευλογίας του νερού τα μεσάνυχτα και την αυγή, παρόμοιες με τελετές εμβάπτισης και θεραπείας (Castaneda, 1998).

Και στις δύο περιπτώσεις, το φυτό είναι στενά συνυφασμένο -ταυτίζεται μάλιστα- με την παρουσία ενός ελαφιού, και μάλιστα μπλε ελαφιού. Σύμφωνα λοιπόν με τη παράδοση της φυλής, ο πρώτος σαμάνος-κυνηγός ακολούθησε ένα ελάφι το οποίο εμφανίστηκε οικειοθελώς στο δρόμο του και έπειτα από πολύωρο κυνήγι τον οδήγησε τελικά στα σημεία που ήταν πλούσια σε βλάστηση *peyote*, καθώς είναι

⁹ Στα *Nahuatl*, τη γλώσσα της φυλής, το *peyote* ονομάζεται *hikuri* (χίκουρι).

¹⁰ Τίπι είναι μια κωνική σκηνή, φτιαγμένη από δέρμα ζώων ή καμβά στηριζόμενη σε ξύλινους στύλους.

εξαιρετικά δύσκολο να τα εντοπίσει κανείς.¹¹ Εκεί, το ελάφι παραδόθηκε στον σαμάνο-κυνηγό ο οποίος το θανάτωσε, συνέλεξε το φυτό, και επέστρεψε στην κοινότητα για να μοιραστεί το φαγητό και το «θεραπευτικό» φυτό. Ακολουθώντας λοιπόν τον συμβολικό αυτό μύθο, οι προσκυνητές πραγματοποιούν το πολυήμερο ταξίδι και μόλις φτάσουν στις περιοχές συγκομιδής, ο αρχηγός εντοπίζει το φυτό βλέποντάς το συμβολικά ως ελάφι κι έπειτα ρίχνουν δύο βέλη πάνω από τα φυτά, δίχως να τα πετύχουν, ώστε να τα πιάσουν «ζωντανά». Το «ελάφι» μεταμορφώνεται σε στρόβιλο και εξαφανίζεται, αφήνοντας στα χνάρια του δύο κάκτους *reyote*. Στο ίδιο σημείο προσφέρουν ως σπονδή βέλη, χάρτινα λουλούδια, χάντρες και προσεύχονται. Στην επιστροφή πρέπει να κυνηγήσουν και να πιάσουν τόσα ελάφια ώστε να είναι αρκετά για τη γιορτή που θα γίνει μόλις φτάσουν στο χωριό. Μαγειρεύουν το κρέας ελαφιού, το κόβουν σε μικρούς κύβους τους οποίους περνάνε σε σπάγκο, ακριβώς όπως κάνουν και με το *reyote*. Το κρέας θα καταναλωθεί την τρίτη μέρα των εορταστικών εκδηλώσεων μαζί με καλαμπόκι και ζωμό. Το κυνήγι του ελαφιού πραγματοποιείται -εκτός από την κατανάλωση του κρέατος- και για να διασφαλίσουν άφθονες βροχοπτώσεις για την επερχόμενη σοδειά (Lumholtz, 1900).

Η παρουσία των ζώων είναι επίσης έντονη στον εξοπλισμό και τις ενδυμασίες των *Wixarika*. Τα ρούχα των προσκυνητών είναι λευκά με κεντημένα ελάφια, *reyote* και άλλα σύμβολα σε έντονες αποχρώσεις. Στη γιορτή, οι άνδρες στολίζουν τα καπέλα τους με φτερά από γεράκια και παπαγάλους Μακάο, οι γυναίκες φορούν κορδέλες με κίτρινα και κόκκινα φτερά. Την επόμενη μέρα ο σαμάνος φοράει φτερά από αετό κι από γεράκι, τα οποία συμβολικά τον βοηθούν να βλέπει και να ακούει σε μεγάλες αποστάσεις, να θεραπεύει και να μεταμορφώνει. Επίσης τα φτερά αυτά συμβολίζουν τα κέρατα του ελαφιού, και αυτά με τη σειρά τους συμβολίζουν το *reyote* και τη βάση του Παππού – Φωτιά, του σπουδαιότερου σαμάνου από όλους, καθώς και βέλη¹², τα οποία είναι σύμβολα της προσευχής και των πουλιών.

Τέλος, στον χώρο που πραγματοποιείται ο χορός υπό τους ήχους των μυθολογικών τραγουδιών του σαμάνου, υπάρχουν διακοσμημένα, μεταξύ άλλων, βαλσαμωμένα, μια μεφίτιδα δεμένη σε ένα στύλο και ένας γκριζος σκίουρος, μικρά πουλιά από πηλό και διάφορα φτερά (La Barre, 1959).

7.3. Kaiabi – Kawaiwete (Καϊάμπι – Καγουαϊγουέτε)

Η φυλή *Kaiabi* (όνομα που αναφέρεται για πρώτη φορά σε γραπτό κείμενο το 1850, αποκαλούνταν έτσι από τις φυλές *Ariaka* και *Bakairi*, ενώ οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται *Kawaiwete* και *Iputunuim*, που σημαίνει «οι δικοί μου, ο λαός μου») είναι γηγενείς μιας τεράστιας παραποτάμιας λωρίδας μεταξύ τριών μικρότερων ποταμών δυτικά του ποταμού *Xingu* στη Β. Βραζιλία, όμως από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κι έπειτα, παρά τη σθεναρή τους αντίσταση προς υπεράσπιση της γης τους, εκδιώχθηκαν από

¹¹ Πρόκειται για πολύ μικρούς σε μέγεθος κάκτους που φυτρώνουν κυρίως ανάμεσα σε ακανθώδεις θάμνους.

¹² Τα κέρατα εξάλλου, σύμφωνα με τον Lumholtz, αποτελούν όπλο άμυνας και επίθεσης του ζώου, άρα και ορθά συμβολίζουν τα βέλη που εξυπηρετούν παρόμοιους σκοπούς εν καιρώ μάχης.

μεγάλες εταιρίες καουτσούκ που κατέλαβαν τις περιοχές τους, αναγκάζοντάς τους να μεταναστεύσουν, να διαχωριστούν και σε πολλές περιπτώσεις να εργαστούν για αυτές. Μετά τη δεκαετία του 1950 οι περιοχές των παραπόταμων κοντά στους οποίους κατοικούσαν, αποψιλώθηκαν και μετατράπηκαν σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις που έπειτα έγιναν ράντσα προς όφελος των αποικιοκρατών, και η φυλή χωρίστηκε σε τρεις κοινότητες. Πλέον οι περισσότεροι κατοικούν στο Πάρκο των Ιθαγενών της περιοχής *Xingu*, ενώ οι δύο άλλες κοινότητες βρίσκονται στις πολιτείες *Mato Grosso* και *Parana*. Συνολικά ο πληθυσμός τους εκτιμάται γύρω στους 2000 *Kaiabi*. Η φυλή ξεχωρίζει για την ιδιαίτερη πρακτική διαφοροποιημένης καλλιέργειας που εφαρμόζουν, για την τέχνη τους με τα χαρακτηριστικά γεωμετρικά μοτίβα και ζωόμορφα σύμβολα εμπνευσμένα από την κοσμολογία και μυθολογία τους, και για την ενεργή δράση τους στο οργανωμένο κίνημα των ιθαγενών που υπερασπίζεται τα δικαιώματα και τα προνόμια των εθνικών κοινοτήτων του πάρκου *Xingu* (Colecao Bei, n.d).

Και στην περίπτωση των *Kaiabi* παρατηρείται η κοινή αντίληψη με άλλες φυλές της Ν. Αμερικής ότι ο κόσμος είναι διαιρεμένος σε πολλά επίπεδα που αλληλεπικαλύπτονται, στα οποία κατοικούν άπειρα όντα που εμείς θα αποκαλούσαμε μεταφυσικά. Αυτά μπορεί να είναι «ζώα-αρχηγοί», ήρωες-δημιουργοί του κόσμου που δίδαξαν τα πάντα στους *Kaiabi*, οι επικίνδυνοι *anyang mata'e* που κλέβουν τις ψυχές των ανθρώπων, και οι θεοί *Ma'it*, οι σπουδαίοι σαμάνοι του ουρανού. Όλες αυτές οι οντότητες προσωποποιούνται στους μύθους βάσει των οποίων αντιλαμβάνονται το σύμπαν μέσα στο οποίο δρουν, και φυσικά ο άνθρωπος που κατέχει το ρόλο να ενώνει, να επικοινωνεί, να κατανοεί και να ταξιδεύει ανά τα επίπεδα αυτά είναι ο σαμάνος της φυλής (Oakdale, 2018).

Κάθε άνθρωπος και πολλά ζώα κατέχουν μια *ai'an*, δηλαδή ψυχή, η οποία δεν τους κληροδοτείται αυτόματα με τη γέννησή τους, αλλά τη λαμβάνουν μαζί με το όνομά τους- το οποίο δύναται να αλλάζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους αναλόγως με τον ρόλο που παίρνουν μέσα στο κοινωνικό σύνολο (σύζυγος, μητέρα, ορφανό, χήρος, κυνηγός κλπ) και το όνομα αυτό τους δίνεται από τον σαμάνο. Όσοι δεν καταφέρνουν να λάβουν ψυχή, δεν γίνονται πλήρεις άνθρωποι, αλλά παραμένουν άδεια πλάσματα.

Οι *kaiabi* ανέκαθεν είχαν πολλούς σαμάνους. Ο σαμανισμός καλύπτει έναν ουσιαστικό ρόλο στην νοοτροπία τους για την ιδανική κοινωνία, της οποίας ηγείται ο πιο γηραιός αρχηγός με πλούσια εμπειρία στη μάχη, και τη δράση του αλληλοσυμπληρώνει ένα σύνολο σαμάνων. Οι τελευταίοι αποτελούν το μέσο ανάμεσα στον φυσικό και μεταφυσικό κόσμο. Από μια γενική σκοπιά, είναι υπεύθυνοι να αποκαθιστούν κοινωνικές καταστάσεις που βρίσκονται σε παραφωνία με την κανονική τάξη πραγμάτων. Η μύηση ενός σαμάνου θεωρείται ένα ταξίδι που τυχαίνει έπειτα από μια σοβαρή ασθένεια ή ατύχημα, μια οριακή στιγμή ανάμεσα στο καθημερινό επίπεδο της πραγματικότητας και στο μεταφυσικό (Senra, 1999).

Κατά τη διάρκεια των τελετουργιών τους, δημιουργούν την αίσθηση ότι επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν με αρχαία πνεύματα. Οι τελετές αυτές έχουν ως

επίκεντρο τον ασθενή, αλλά συμπεριλαμβάνουν και μέλη της κοινότητας που έχουν προσκαλέσει. Μία από τις πιο κοινές τελετές τους είναι το *Mair' ok* (Μάϊρ'οκ) ή αλλιώς, «ο οίκος των θεών» και για την οποία κατασκευάζεται μια καλύβα (*točiai* – τοκάια) από φύλλα φοίνικα μέσα την οποία καλούνται τα πνεύματα που λέγονται *Mait* (Μάιτ) να έρθουν για να θεραπεύσουν. Ο σαμάνος, αφού καπνίσει και πει τραγούδια για προηγούμενες συναντήσεις που είχε με πνεύματα μέσω των ονείρων του, παίζει μια μελωδία σε φλογέρα φτιαγμένη από κόκαλο ιαγουάρου, μπαίνει μέσα στην καλύβα και καλεί τα πνεύματα *Mait* να έρθουν στην καλύβα και στο σώμα του. Αυτά μιλούν μέσω της φωνής του, το καθένα με διαφορετικό τρόπο ομιλίας, τραγουδιού, σε διαφορετική ένταση και ταχύτητα, και απευθύνονται στον υπεύθυνο επί της υποδοχής που κάθεται ακριβώς έξω από την καλύβα και υποδέχεται τα πνεύματα. Σε αυτή την περίπτωση, είναι τα πνεύματα που καλούνται και επισκέπτονται τον σαμάνο μέσα στο σώμα του στο σημείο που βρίσκεται και όχι ο σαμάνος αυτός που θα πραγματοποιήσει το πνευματικό ταξίδι σε άλλα μεταφυσικά επίπεδα ώστε να συναντήσει τα πνεύματα επιζητώντας καθοδήγηση και θεραπεία (Fausto & Rodgers, 1999).

Τα περισσότερα *Mait* είναι φιλικά διακείμενα προς τους *Kawaiwete* και βοηθούν στη θεραπεία ασθενειών που προκαλούνται από διάφορα άλλα πνευματικά όντα που κατοικούν σε παρόμοια αόρατα και μακρινά πεδία, συμπεριλαμβανομένων των *Αρχόντων του Κυνηγιού* (*Wyra Futat*) και των *Αρχόντων των Ψαριών* (*Karuat*), τα οποία παίρνουν ανθρώπινες ψυχές ως αντίποινα για τις ποσότητες του είδους τους που κυνηγήθηκε και αλιεύθηκε. Οι άρχοντες του κυνηγιού κατοικούν βαθιά μέσα στο δάσος ή σε σπηλιές, και οι άρχοντες των ψαριών ζουν σε βαθιά νερά καθώς και σε ερείπια. Συμπτώματα, όπως πυρετός, στομαχόπονος, βήχας, δυσκοιλιότητα, εμετός, σύμφωνα με την αντίληψη της φυλής περιγράφουν ασθένειες που οφείλονται στους λευκούς, συγκεκριμένα από τη «μυρωδιά των λευκών» που προσελκύει αυτά τα όντα και τα προκαλεί να πάρουν την ζωή του ασθενούς.

Ο σαμάνος καλεί τα πνεύματα *Mait* με φράσεις όπως «τριχωτό σώμα, τριχωτό χέρι, έχετε τη δύναμη του σαμάνου για να διώξετε την ασθένεια του λευκού, πάρτε την μακριά από εμάς, ελάτε όλοι». Έπειτα τα πνεύματα μέσω της φωνής του σαμάνου ρωτούν «γιατί μας φέρνεις αράχνες?» όπου αράχνες είναι μια λέξη που συμβολίζει τις ασθένειες. Οι συγγενείς των ασθενών περιγράφουν τις ασθένειες αναφορικά με τα σωματικά συμπτώματα, ενώ τα πνεύματα *Mait* περιγράφουν τα ίδια ακριβώς συμπτώματα με όρους που δηλώνουν πως ζώα έχουν εισβάλει στο σώμα του ασθενή. Για παράδειγμα, ένας πατέρας λέει πως ο γιος του έχει πονόλαιμο, και το πνεύμα *Mait* που «έρχεται από τη γη κάτω από τα βουνά» απαντά πως «θα βγάλει το ψάρι μέσα από το κούτσουρο στο οποίο κατοικεί, θα το διώξω μέσα από το λαιμό του γιου σου». Παρομοίως γίνεται για τον πονοκέφαλο τον οποίο ερμηνεύει το πνεύμα μέσα από τη φωνή του σαμάνου ως το χέρι ή το δόντι μια μαϊμούς αντίστοιχα για το σύμπτωμα του εμετού (Oakdale, 2018).

Τα *Mait* βλέπουν τον ανθρώπινο πόνο από μια διαφορετική οπτική απ' ότι οι άνθρωποι. Η ασθένεια δε μοιάζει με ψάρι, αλλά είναι ψάρι. Ο πονοκέφαλος δε

μοιάζει με σφιχτή παλάμη μαϊμούς, αλλά είναι ακριβώς αυτό. Ο εμετός είναι το δόντι μαϊμούς. Για να απομακρυνθούν αυτές οι ασθένειες και να επέλθει η υγεία, τα πνεύματα μέσω του σαμάνου πρέπει να τις δέσουν, να τις πνίξουν ή να τις διώξουν μακριά, όπως θα έκαναν σε πραγματικά ζώα, τα οποία ενοχλούν με τα νύχια και τα δόντια τους τους ασθενείς. Πρόκειται για περιγραφική-συμβολική χρήση της γλώσσας από μέρους των *Mait*, με όρους ζώων, που διαφοροποιείται από την ανθρώπινη οπτική για μια ασθένεια. Αυτή η διαφορετική οπτική και η χρήση συμβολικών εικόνων ζώων παρέχει στους ανθρώπους τη δυνατότητα να ζουν σε δύο κόσμους την ίδια στιγμή (Fausto & Rodgers, 1999).

7.4. Siona (Σιόνα)

Η φυλή των *Siona* (γνωστοί και ως *Sioni*, *Pioje*, *Pioche*), είναι γηγενείς στις περιοχές κατά μήκος του ποταμού *Putumayo* που χωρίζει την Κολομβία από το Εκουαδόρ και το Περού. Κεντρική θέση στις κοσμολογικές τους αντιλήψεις έχει η αέναη μεταμόρφωση στην οποία δεν ισχύουν δυαδικές έννοιες όπως φύση-πολιτισμός, ζώο-άνθρωπος, φυσικό-μεταφυσικό. Ο κόσμος αποτελείται από πέντε επίπεδα τα οποία υπάρχουν ιεραρχικά. Πολλαπλές μεταφυσικές δυνάμεις βρίσκονται σε όλα τα επίπεδα, ενσωματώνονται σε πνεύματα, ζουν όπως οι άνθρωποι, δίνουν ζωή και δύναμη στην πραγματικότητα. Στην επιφάνεια της γης κατοικούν οι άνθρωποι και τα ζώα (Langdon & Baer, 1992). Η μεταμορφωτική ιδιότητα του σύμπαντος και η αλλαγή προοπτικής που καθορίζει τον τρόπο που εμφανίζονται τα πράγματα εκφράζονται από τους *Siona* μέσω της έννοιας *can' co* που σημαίνει «πλευρά». Η αντίληψη και η εμπειρία έχουν διαφορετικές πλευρές, η μία πλευρά αναφέρεται σε όσα είναι ορατά, ενώ η άλλη είναι η πλευρά των αποκρυφιστικών δυνάμεων που επηρεάζουν και παρεμβαίνουν στις συλλογικές διαδικασίες της ευημερίας (Langdon, 2017). Στην ορατή πλευρά κυριαρχεί η ζούγκλα -το ενδιαίτημα των άγριων ζώων, με τον ιαγουάρο να υπερισχύει χάρη στη δύναμή του, το ποτάμι -στο οποίο το ανακόντα είναι ο άρχων των ζώων του νερού και των ψαριών, και τα σπίτια ανήκουν φυσικά στη φυλή με τα δεσποζόμενα ζώα τους. Η άλλη πλευρά είναι ο κόσμος των πνευμάτων και δυνάμεων που λειτουργούν σε μη κανονικό χωροχρόνο (Langdon & Baer, 1992).

Κανείς αποκτά πρόσβαση στην άλλη πλευρά μέσω τελετουργιών στις οποίες γίνεται κατανάλωση του αφεψήματος *yaje* ή αλλιώς *ayahuasca*, *pilde*, *natema*¹³, το οποίο είναι ένα μείγμα διαφόρων φυτών του γένους *Banisteriopsis* και χρησιμοποιείται για πρόβλεψη, διάγνωση ασθένειας, εντοπισμό λείας για κυνήγι, πνευματικά ταξίδια ανά τους κόσμους κλπ¹⁴ (Luna, 1984· Reichel-Dolmatoff, 1975). Ο κύριος σκοπός ενός

¹³ Το αφέψημα έχει κεντρικό ρόλο σε σαμανιστικές τελετουργίες σε πολλές φυλές αυτόχθονες στα τροπικά δάση στη Βραζιλία, τη Βολιβία, την Κολομβία, το Εκουαδόρ και το Περού (Luna, 1984).

¹⁴ Πρόκειται για ενθεογόνο ρόφημα με ψυχοενεργά αποτελέσματα που συναντάται στη Ν. Αμερική (εκτός από την φυλή που παρουσιάζεται εδώ, μεταξύ άλλων χρήση του αφεψήματος κάνουν και άλλες φυλές όπως οι Quechua, οι Jivaro-Ashuar-Shuar, Sharanahua, Culina και φυλές του άνω Αμαζονίου) και χρησιμοποιείται τόσο σε κοινωνικό επίπεδο όσο και ως μέρος σαμανιστικών τελετουργιών, κυρίως από γηγενείς φυλές του Αμαζονίου. Προκαλεί αλλοιωμένες καταστάσεις συνείδησης που συνοδεύονται από οπτικές παραισθήσεις και αλλοιωμένη αντίληψη της πραγματικότητας. Οι σαμάνοι ή *curanderos* (δηλαδή θεραπευτές, φροντιστές) καθοδηγούν την ολονύκτια τελετή κατά την οποία καταναλώνεται *ayahuasca*. Προηγείται συγκεκριμένη ολιγοήμερη

σαμάνου των *Siona* είναι να ανακαλύψει τις δυνάμεις της άλλης πλευράς ώστε να κατανοήσει και να επηρεάσει τα γεγονότα σε αυτή την πλευρά, αφού όλες οι μορφές ύπαρξης σε αυτή την πλευρά επηρεάζονται άμεσα από τις αυτές τις δυνάμεις. Η σχέση των *Siona* με τα πνεύματα χαρακτηρίζεται από φόβο και από εξάρτηση. Ο κόσμος είναι γεμάτος επικίνδυνα πνεύματα που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές ασθένειες, φυσικές καταστροφές και άλλες ανωμαλίες στην κανονικότητα (Langdon & Baer, 1992).

Στη γλώσσα των *Siona* ο σαμάνος ορίζεται ως *yaji*, δηλαδή «ιαγουάρος», εστιάζοντας στην ιδιότητά του να μεταμορφώνεται, να βλέπει την πραγματική φύση των πραγμάτων, να προβλέπει το μέλλον και να καθοδηγεί μέσω τελετουργιών σε άλλα επίπεδα του σύμπαντος (Langdon, 2017). Κατά την μαθητεία του, ο ασκούμενος σαμάνος περνάει μερικά χρόνια ζώντας σε απομόνωση στη ζούγκλα, παρατηρώντας κάθε στοιχείο της φύσης που τον περιβάλλει και μαθαίνοντας από αυτή (φυτά, ζώα, καιρικά φαινόμενα), και κατά τη διάρκειά της ακολουθεί συγκεκριμένη διατροφή, τρεφόμενος κυρίως με ψάρι και μπανάνες *Plantain*, το χοιρινό κρέας, το κοτόπουλο και τα αυγά αποκλείονται από τη δίαιτά του ενώ επιτρέπεται η κατανάλωση κρέατος συγκεκριμένων πουλιών της ζούγκλας. Στην πορεία του ο σαμάνος έχει βοηθούς-πνεύματα, μπορεί να είναι ένα πουλί που σφυρίζει μια συγκεκριμένη μελωδία και πετάει γύρω από το κεφάλι του ως προειδοποίηση για κάποιον κίνδυνο, ή ένας τεράστιος μαύρος ταύρος που τρομοκρατεί και διώχνει μακριά το πνεύμα εχθρικών αντίπαλων σαμάνων. Πολλά φυτά και ζώα μπορεί να έχουν διττή εμφάνιση, φυσική και υπερφυσική, να έχουν ζωόμορφα και ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά (Luna, 1984).

Έντονη παρουσία έχουν εικόνες ζώων ως σύμβολα στα οράματα που έχουν οι ασκούμενοι σαμάνοι κατά τους πρώτους μήνες της μαθητείας τους. Οι δάσκαλοι-σαμάνοι, πίνοντας *yaje* μαζί τους, αρχίζουν και τραγουδούν περιγράφοντας τα οράματα που τους καθοδηγούν να έχουν, προδιαθέτοντάς τους με αυτόν τον τρόπο συχνά να βλέπουν πράγματι παρόμοιες εικόνες με αυτές των περιγραφών τους, όπως αναφέρει λεπτομερώς η Langdon βάσει καταγραφών γηραιότερων σαμάνων που πραγματοποίησε στο πλαίσιο έρευνάς της για τον σαμανισμό στη συγκεκριμένη φυλή. Στα οράματα αυτά κυρίαρχο ρόλο έχει ο ιαγουάρος και το φίδι. Στα αρχικά στάδια επήρειας του αφεψήματος είναι έντονη η αίσθηση του φόβου καταστροφής και θανάτου που εικονίζεται ως φωτιά και ως φίδια που περικυκλώνουν και τυλίγουν τον μαθητευόμενο. Παρουσιάζεται επίσης μια γυναικεία μορφή ντυμένη στα λευκά με μεγάλα στήθη. Πρόκειται για τη Μητέρα Ιαγουάρο ή αλλιώς Μητέρα *yaje*, μητέρα όσων πλασμάτων θεωρούνται ιαγουάροι (των πραγματικών ζώων αλλά και των ανθρώπων-σαμάνων). Τον παίρνει στην αγκαλιά της και τον θηλάζει. Η εικόνα

νηστεία για να προετοιμάσει μυαλό και σώμα για τον «καθαρισμό» που πραγματοποιείται στην τελετή μέσω έμετου και διάρροιας, που θεωρείται ότι καθαρίζουν από συσσωρευμένα συναισθήματα και αρνητική ενέργεια. Για τους *vegetalistas* (σαμάνοι του περουβιανού Αμαζονίου που πιστεύουν ότι αποκτούν γνώσεις και θεραπευτικές δυνάμεις από τα φυτά της περιοχής τους) το συγκεκριμένο αφέψημα αποτελεί θεράποντα ιατρό, ένα ευφυές ον με έντονο πνεύμα (Flores & Lewis, 1978· Naranjo, 1979).

εναλλάσσεται και σειρά παίρνουν πάλι εκατοντάδες μικρά φίδια, τα οποία για τους *Siona* συμβολίζουν τα φύλλα του *yaje*, κι έπειτα συνενώνονται σε ένα τεράστιο φίδι που ορίζεται ως ο «Κάτοχος» του *yaje*. Εφόσον και ο σαμάνος θεωρείται «Κάτοχος» του *yaje*, το φίδι θεωρείται ως μεταμόρφωσή του. Στην αρχή είναι σε ελικοειδή στάση, τυλίγει πάλι τον άνθρωπο προκαλώντας εκ νέου τον φόβο θανάτου. Έπειτα ισιώνει το σώμα του, κινείται αργά και ρυθμικά βουίζοντας έντονα, ο σαμάνος ανεβαίνει στη ράχη του και τον μεταφέρει σε άλλα κοσμικά επίπεδα. Το φίδι οδηγεί τον ταξιδιώτη μέσα στο ποτάμι, επισκέπτεται το σπίτι του ανακόντα και άλλων ζώων, και όταν φτάνει στο σπίτι του ιαγουάρου, εμφανίζονται οι γυναίκες-ιαγουάροι προσφέροντας στον δάσκαλο και τον μαθητευόμενο φαγητό και ποτό ενώ εκείνοι ξεκουράζονται στις αιώρες. Αυτό το μεταφυσικό ταξίδι συμβολίζει το πέρασμα του ασκούμενου σαμάνου από «απλό καθημερινό άνθρωπο» σε παιδί της Μητέρας Ιαγουάρου, την πνευματική γονέα όλων των σαμάνων, πίνοντας από τα στήθη της και έτσι αποκτώντας τη δύναμη, τη γνώση, ώστε να τα χρησιμοποιήσει προς όφελος των άλλων ή για να τους βλάψει (Langdon & Baer, 1992).

Ανάμεσα στα διάφορα σύνεργα ενός *yaji* (φλογέρες, δισκοπότηρο, βάση για το δοχείο του *yaje*) βρίσκονται επίσης στέμματα φτιαγμένα από φτερά πουλιού και περιδέραια αποτελούμενα από δόντια ιαγουάρου, τα οποία δίνονται στους μαθητευόμενους ακόμη σαμάνους και φέρουν *rau*, την ενέργεια που ενυπάρχει σε όλα τα ανθρώπινα και μη όντα, και η οποία επιτρέπει στον σαμάνο να μεταμορφώνεται σε ιαγουάρο, ανακόντα ή οτιδήποτε άλλο, να θεραπεύει, να αλληλεπιδρά με διαφορετικούς κατοίκους του πολυεπίπεδου σύμπαντος, συμπεριλαμβανομένων ζώων και ψαριών. Το στέμμα και το περιδέραιο φτιαγμένα από ζωικά υλικά αποτελούν την ουσία του σαμάνου σωματοποιημένη, φέρουν την προσωπική του *rau*, έτσι, μετά τον θάνατό του πρέπει να αφαιρεθούν από το σώμα του και είτε να καταστραφούν, είτε να θαφτούν στην κουφάλα ενός δέντρου στο δάσος (Langdon, 2016).

Το ανακόντα κατά τη θεραπευτική τελετή με *yaje-ayahuasca* ως όραμα είναι πολύ σύνηθες και μπορεί να ερμηνευθεί ως κάτι επικίνδυνο, για παράδειγμα ένας αντίπαλος σαμάνος από άλλη κοινότητα που καταπίνει τους εχθρούς του, ως κάτι θεραπευτικό που παρασύρει σε άγνωστα μέρη τον θεραπευόμενο επιτρέποντάς του να απαλλαγθεί από ό,τι τον ταλαιπωρεί σωματικά και συναισθηματικά οδηγώντας τον εν τέλει στη μεταμόρφωση, είτε ως πηγή γνώσης για τον ίδιο τον σαμάνο, είτε για τον θεραπευόμενο, οδηγώντας τους στην άλλη πλευρά (Winkelman, 2013).

7.5. Warao (Γουαράο)

Η φυλή *Warao* είναι αυτόχθονες που κατοικούν στη βορειοανατολική Βενεζουέλα, την Τρινιντάτ και Τομπάγκο, στη Γκουϊάνα και τη Σουρινάμ. Γεωγραφικά, η ευρύτερη περιοχή αποτελείται από βαλτώδη νησιά με πυκνή δασώδη βλάστηση που χωρίζονται μεταξύ τους από ένα δίκτυο ποταμών και ρεμάτων. Το όνομα της φυλής σημαίνει «οι άνθρωποι του κανό» καθώς ανέκαθεν ο λαός είχε στενή σχέση με το νερό, λόγω της ανάγκης τους να διασχίζουν τις βαλτώδεις ζούγκλες προς εύρεση

τροφής. Χρησιμοποιούν κυρίως κανό για τις μεταφορές τους, και τα παιδιά συνήθως μαθαίνουν πρώτα να κολυμπούν κι έπειτα να περπατούν (Edwards & Gibson, 1979).

Σύμφωνα με την κοσμογονία τους, είναι απόγονοι ενός ουράνιου όντος, του πρώτου κυνηγού που υπήρξε ποτέ. Αρχικά κατοικούσε στον ουρανό όπου υπήρχαν άνθρωποι αλλά καθόλου ζώα εκτός από πουλιά. Ενώ κυνηγούσε αυτά τα πουλιά, χτύπησε ένα με το τόξο και το βέλος του, εκείνο έπεσε από τον ουρανό δημιουργώντας μια τρύπα μέσα στα σύννεφα κατά την πτώση του. Τα υπόλοιπα πουλιά το ακολούθησαν, η τρύπα μεγάλωσε και μέσα από αυτήν ο κυνηγός είδε κάτω την εύφορη γη, αποφάσισε να κατέβει και να εκμεταλλευτεί την ομορφιά της, την άφθονη λεία, την τροφή που προσέφερε (Wilbert, 1993).

Καίριο ρόλο στη μαθητεία ενός εκπαιδευόμενου σαμάνου είναι η διδασκαλία προσευχών, επικλήσεων, μελωδιών και τραγουδιών, που χρησιμοποιούνται για να έρθουν σε επαφή με συγκεκριμένα πνεύματα και να ανακαλέσουν τις ψυχές των ασθενών που βρίσκονται σε κατάσταση φόβου και φυγής. Συνήθως σχετίζονται με μύθους της κοσμολογίας της φυλής, περιγράφουν αισθήσεις και περιπέτειες από τον κόσμο των πνευμάτων και θεωρούνται άκρως θεραπευτικά. Συγκεκριμένα για τη φυλή *Warao*, τα τραγούδια παρομοιάζονται με τα φτερά του σαμάνου, απαραίτητα για τα πνευματικά του ταξίδια. Διάφορα πουλιά δανείζουν στον σαμάνο τα φτερά τους με τη μορφή συγκεκριμένων τραγουδιών ενόσω βρίσκεται σε κατάσταση έκστασης (Shepherd, 2004).

Πιθανότατα τα τραγούδια αποτελούν αρχέγονη παράδοση της φυλής για λόγους προστασίας τους από μεταφυσικά μεταμορφωμένα ζώα και άλλα πνεύματα που πιστεύουν ότι είναι ικανά να τρώνε ανθρώπους. Ταξιδεύοντας εν πλω με κανό ή στη στεριά με τα πόδια, μπορεί να συναντήσουν οποιοδήποτε ζώο, από μια ακίνδυνη μέλισσα μέχρι έναν επικίνδυνο ιαγουάρο, μεταμορφωμένα σε ένα άκρως επικίνδυνο τέρας που τρέφεται με ανθρώπους *Warao*. Η μόνη προστασία τους απέναντι σε τέτοιους κινδύνους είναι η γνώση και χρήση ενός τραγουδιού προστασίας (Olsen, 1980). Σύμφωνα με τις σαμανιστικές τους πεποιθήσεις, οτιδήποτε -εκτός από άνθρωπος- μπορεί να μεταμορφωθεί από ένα *hebu* (πνεύμα προγόνου) και έπειτα να μπει σε ένα θύμα και να τον αναγκάσει να σκοτώσει. Έτσι, ο *hebu-arotu* (κάτοχος του *hebu*), ο σαμάνος, αναλαμβάνει την ευθύνη να θεραπεύσει αυτόν που νοσεί από ένα *hebu*. Τα τραγούδια, λοιπόν, και όχι απαραίτητα ο σαμάνος, έχουν τη δύναμη να εξαλείψουν τον κίνδυνο ενάντια σε ένα ζώο που έχει μεταμορφωθεί από ένα πνεύμα *hebu*, από κάτι φαινομενικά ακίνδυνο σε κάτι επικίνδυνο. Τα τραγούδια αυτά χρησιμοποιούνται και για να θεραπεύσουν παθολογικές περιπτώσεις, όπως δάγκωμα φιδιού, τσίμπημα σκορπιού κ.ά. (Olsen, 1973).

Ο Olsen (Olsen, 1980) κατέγραψε 21 τέτοια τραγούδια που απευθύνονται κατά διαφόρων ζώων, όπως ο ιαγουάρος, η χελώνα, το φίδι, το ελάφι, το οπόσουμ, ο μυρμηγκοφάγος, ο τάπιρος, το καϊμάν, η σαύρα, ο καρχαρίας, η κουκουβάγια, η μέλισσα, ο σκορπιός. Μερικά από αυτά τα ζώα δε συναντώνται κοντά στις οικίες των ανθρώπων, αλλά οι σαμάνοι προειδοποιούν ότι όταν κάποιος διανυκτερεύει μέσα στη ζούγκλα οφείλει να ξέρει αυτά τα τραγούδια για να προστατευτεί από τα ζώα που

μεταμορφώνονται. Οι στίχοι τους απευθύνονται στο εκάστοτε ζώο και παρουσιάζουν αρκετά παρόμοια μοτίβα. Του λένε το όνομά του και το μέρος που γεννήθηκε, περιγράφουν τον τρόπο που ελίσσεται, το περιγράφουν πάντοτε ως μικρό -ακόμα κι αν πρόκειται για μεγαλύτερα ζώα, όπως το ανακόντα ή το καϊμάν- και εν τέλει το παρακινούν να απομακρυνθεί λέγοντάς του ότι εδώ δεν είναι το δικό του σπίτι. Το τραγούδι προς τον ιαγουάρο διαφοροποιείται καθώς, καταρχήν, πρόκειται για ένα ζώο που είναι ήδη επικίνδυνο άρα δε χρειάζεται να μεταμορφωθεί, και επιπλέον το τραγούδι προς αυτόν συνοδεύεται από ένα ξύλινο μπαστούνι το οποίο πετάει ο τραγουδιστής στο τέλος του τραγουδιού ώστε να τρομάξει ο ιαγουάρος ή οποιοδήποτε ζώο βρίσκεται κοντά ώστε να τρέξει μακριά, ή να το χτυπήσει με αυτό και να πέσει νεκρό. Αφού το ζώο πεθάνει, ο άνθρωπος μπορεί να το συλλέξει και να το φάει. Όσο για το καϊμάν, ως ζώο του νερού αποτελεί πραγματικό κίνδυνο για τη φυλή που περνάει μεγάλο μέρος της ζωής τους στο κανό, επομένως η ανάγκη προστασίας τους από αυτό ήταν μεγάλη, όχι μόνο σε μεταφυσικό επίπεδο. Το τραγούδι λοιπόν προσφέρει προστασία ακόμα και σε όσους κατοικούν δίπλα στο ποτάμι, αρκεί να το τραγουδήσουν, και σύμφωνα με μαρτυρίες σαμάνων, όσοι διαμένουν στη ζούγκλα και χάνουν τη ζωή τους από καϊμάν, αυτό οφείλεται στο ότι δε γνωρίζουν το τραγούδι αυτό. Τέλος, η κουκουβάγια προκαλεί τον φόβο για τους *Warao* επειδή θεωρείται ότι έχει μεταφυσικές ικανότητες, και μάλιστα την αποκαλούν «πουλί-μάγο». Πιστεύουν επίσης πως αν κάποιος τη μιμηθεί ενώ «τραγουδάει», τότε θα μεταμορφωθεί σε ιαγουάρο. Από αυτή την πεποίθηση προέρχεται το όνομά της (*tobe-isia*) στη γλώσσα των *Warao*, που σημαίνει «μαζί με την τίγρη» ή «μέσα στην τίγρη». Την αποκαλούν μοχθηρό πουλί, ισοδύναμη κακού πνεύματος, που τα βράδια ψάχνει παιδιά που κλαίνε, πηγαίνει κοντά τους και αρχίζει να κλαίει (Olsen, 1980).

7.6. Συμπερασματικές υποσημειώσεις κεφαλαίου 7

Οι φυλές που παρουσιάστηκαν ως μελέτες περιπτώσεων έχουν αρκετά κοινά στοιχεία που συνάδουν με όσα έχουν συζητηθεί στο πλαίσιο της θεωρίας του ανιμισμού και εκφράζονται μέσω του σαμανισμού. Εξυπακούεται, γι' αυτούς τους ανθρώπους, πως τα ζώα έχουν ψυχή, γι' αυτό και έχουν τόσο ενεργή παρουσία μέσα στην κοσμοθεωρία τους και τις σαμανιστικές τελετές.

Καταρχήν, είτε υπό την επήρεια παραισθησιογόνων φυτών ή καπνού (ταμπάκο), είτε με το απλό τραγούδισμα μελωδιών και στίχων που αναφέρονται σε ζώα, οι σαμάνοι εισέρχονται σε μια εκστασιακή κατάσταση αλλοιωμένης συνείδησης, μέσα στην οποία συναντούν ζώα-πνεύματα, επικοινωνούν μαζί τους και αλληλεπιδρούν. Τα καλούν προς βοήθεια και στήριξη αναγνωρίζοντας την θεραπευτική σημασία τους, ή προσπαθούν να τα απομακρύνουν διότι θεωρούνται η αιτία της ασθένειας και αποτελούν κίνδυνο για τον άνθρωπο.

Έντονο στοιχείο είναι ο ανθρωπομορφισμός, διαβλέποντας ανθρώπινη υπόσταση κάτω από την ζωώδη εξωτερική εμφάνιση των ζώων, και αποδίδοντας συμπεριφορές ανθρώπου στα ζώα, όπως η επιθυμία να προκαλέσουν βλάβη εσκεμμένα ή να

εκδικηθούν, ή η πρωτοβουλία για παρέμβαση και καθοδήγηση του σαμάνου ώστε να αντιμετωπίσει μια δύσκολη κατάσταση.

Σχήματα-μοτίβα ζώων, καθώς και ζωικά υλικά (δόντια και κόκαλα ιαγουάρου, φτερά πουλιών, κέρατα ελαφιού) παρατηρούνται επίσης στους βωμούς, στους χώρους που διεξάγεται η τελετουργία, στα σύνεργα και την ενδυμασία του σαμάνου σε όλες τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν, και φέρουν διάφορους συμβολισμούς εμπνευσμένους από την κοσμολογία και τη μυθολογία των φυλών, οι οποίοι εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς.

Η κατανάλωση κρέατος κατά τη διάρκεια της μαθητείας του ασκούμενου σαμάνου περιορίζεται αυστηρά σε λίγα συγκεκριμένα είδη ζώων, ενώ σε άλλη περίπτωση το κυνήγι και η κατανάλωση συγκεκριμένου ζώου κρίνεται απαραίτητη ώστε να ολοκληρωθεί η τελετουργία.

Διάφορα είδη ζώων πρωταγωνιστούν ως σύμβολα και ως οράματα στις σαμανιστικές φυλές που παρουσιάστηκαν, και συναντώνται τα ίδια και σε άλλες στην περιοχή της κεντρικής και νότιας Αμερικής, κυρίως λόγω ίδιας ή παρόμοιας βιοποικιλότητας. Έτσι, αναφέρονται ζώα όπως η μαϊμού, ο παπαγάλος Μακάο, το γεράκι, ο αετός, το σκουλήκι, η κουκουβάγια, το καϊμάν, η σαύρα, το ψάρι, ο ταύρος, ο τάπιρος, και κυρίως το ελάφι, το ανακόντα και ο ιαγουάρος. Ο τελευταίος, χάρη στη δύναμή του, θεωρείται ως ο μεγαλύτερος σαμάνος, τόσο που συχνά το όνομά του ταυτίζεται με τη λέξη «σαμάνος». Σημαντικό και σύνθημα είναι και το ανακόντα, που μπορεί να αποτελεί πηγή γνώσης για τον σαμάνο, αλλά και απειλή. Τα πουλιά, επίσης, με τα φτερά τους προσφέρουν τη δυνατότητα στον σαμάνο να πραγματοποιεί πνευματικά ταξίδια.

8. Συμπεράσματα

Ομολογουμένως, οι παραπάνω περιγραφές μοιάζουν αλλόκοτες εφόσον ούτε αποδεικνύονται επιστημονικά ούτε εξηγούνται με λογικά επιχειρήματα. Έγινε μια προσπάθεια ανθολόγησης αντιλήψεων συγκεκριμένων φυλών και καλό είναι να μην αντιμετωπιστούν με κριτική στερεοτυπική ματιά, αλλά αντ' αυτού, να λαμβάνεται υπόψη το πλαίσιο (γεωγραφικό, γεωλογικό, βιολογικό, κοινωνικό) μέσα στο οποίο γεννήθηκαν όλες αυτές οι αντιλήψεις και νοοτροπίες ώστε να κατανοήσουμε τις σκέψεις και τα συναισθήματα, τις ανάγκες που κάλυπταν με αυτούς τους ευφάνταστους τρόπους οι συγκεκριμένοι λαοί ώστε να εξηγούν τη δική τους πραγματικότητα και να ανταπεξέρχονται στις καθημερινές αντιξοότητες.

Έπειτα από τη μελέτη που πραγματοποιήσαμε για τη σχέση του ανιμισμού με τον σαμανισμό, μπορούμε να διατυπώσουμε πως οι σαμάνοι λειτουργούν για τους ανιμιστές, και πως η θρησκεία τους -με την ευρύτερη έννοια και όχι της επίσημης

θρησκείας- είναι ο ανιμισμός, με άλλα λόγια οι σαμάνοι ήταν και είναι απαραίτητοι ακριβώς εξ αιτίας των πεποιθήσεων και του τρόπου που αντιλαμβάνονται τον κόσμο και βιώνουν την πραγματικότητα οι ανιμιστές, αποδίδοντας την ιδιότητα τη ψυχής σε ό,τι τους περιβάλλει, συμπεριλαμβανομένων και των ζώων. Ο ανιμισμός δεν αποτέλεσε θρησκεία, αλλά ένα σύνολο πεποιθήσεων των πρωτόγονων ανθρώπων οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τα πάντα γύρω τους ως έχοντα ψυχή με ανθρώπινη ουσία - μια κοινή βάση που επηρέασε όλες τις μετέπειτα επίσημες θρησκείες -και φυσικά αιτιολογεί την εμφανή ανάμειξη των ζώων στις σαμανιστικές τελετουργίες, είτε ως σύμβολα είτε σε απτό, πρακτικό επίπεδο.

Η έντονη παρουσία και ανάμειξη των ζώων στους μύθους, την κοσμολογία και τις σαμανιστικές τελετουργικές διαδικασίες των φυλών, ως αίτια ασθένειας ή ως βοηθίασης, συνέβαλαν στην ανάπτυξη της οικοψυχολογίας, μέσα από την άμεση και έμμεση επίδραση στην ψυχολογική, κοινωνική και γνωστική εξέλιξη. Τα ζώα και οι ξεχωριστές ιδιότητες που χαρακτηρίζουν το κάθε είδος, μέσω του σαμανισμού λειτούργησαν ως καίριοι παράγοντες σε ένα σύστημα μεταφορών, συμβολισμών, αλληγοριών, ενισχύοντας έτσι την ανάπτυξη της ψυχολογίας και την εξέλιξη της κοινωνικής οργάνωσης, μέσα στη φυλή αρχικά, και ακολούθως εξαπλώνοντας τη θεώρηση αυτή σε γενικότερο πλαίσιο, πολλές φορές και εκτός τοπικών συνόρων λόγω της κοινοποίησης της γνώσης μέσα από ανθρωπολογικές επαφές και μελέτες, όπως αυτές που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Μέσα στον κόσμο του σαμανισμού, συναντώνται και τέμνονται ο κόσμος των ζώων και αυτός των πνευμάτων, γεννώντας πιθανούς συμβολισμούς που διαφοροποιούν τον εαυτό αλλά και τη συλλογική ταυτότητα της κοινωνίας. Η συμβολική και μεταφυσική συμμετοχή των ζώων στον σαμανισμό ενσωματώνει τα στοιχεία της φύσης μέσα στις προσωπικές δυνάμεις και την κοινωνική συνείδηση.

Οι σαμανιστικές θεραπευτικές τελετουργίες μπορούν να ληφθούν υπόψη ως περιπτώσεις μεταμόρφωσης, αφού μέσο και τελικός σκοπός είναι η μεταμόρφωση σε κάτι δυνατό, υγιές, ωφέλιμο. Υπό το πρίσμα του σαμάνου, όλα γίνονται για το απώτερο καλό, για την επίτευξη της ισορροπίας, για την ξεκάθαρη θέαση της αλήθειας ότι είμαστε ενωμένοι με ό,τι υπάρχει, ότι δύναμη αλλά και βλάβη μπορεί να προκαλείται στον άνθρωπο από ένα άλλο πλάσμα, ρεαλιστικά ή μεταφυσικά. Το γεγονός ότι σε όλη αυτή την πορεία, στα ζώα αποδίδεται εξέχουσα θέση και καίριος ρόλος, δείχνει πόσο στενά συνυφασμένες είναι οι ζωές των ανθρώπων αυτών με το περιβάλλον τους και πόσο καθορίζονται από τις συνθήκες του. Στον δικό τους αυθεντικό κόσμο, δεν υπάρχει κοινωνικός κόσμος ενάντια στον φυσικό, ούτε πολιτισμός ενάντια στη φύση. Δεν υπάρχει ανθρώπινη κυριαρχία κατά του φυσικού περιβάλλοντος. Γι' αυτούς τους λαούς, ο ανθρώπινος κόσμος και ο κόσμος των πνευμάτων είναι ισοδύναμοι, και αυτό μεταφράζεται στο ότι ο ανθρώπινος κόσμος είναι κομμάτι του δάσους και τον μοιράζονται με τους ιαγουάρους, τα ανακόντα, τα ψάρια και τα πουλιά. Οι σαμανιστικές πεποιθήσεις και διαδικασίες εκφράζουν μια οικολογική κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος έχει μια σχέση ζωής και θανάτου με το περιβάλλον του. Μέσω του σαμανισμού αποκαλύπτονται και τονίζονται οι σχέσεις του ανθρώπου με τον μη άνθρωπο, με τα ζώα, τα δέντρα, τα νερά, οι οποίες στον

δυτικό άνθρωπο, πιθανώς, φαίνονται δυσνόητες, αλλά για τον ιθαγενή των σαμανιστικών φυλών είναι καθόλα δεδομένες.

Τέλος, στην παρούσα εργασία δόθηκε περισσότερη προσοχή στη βάση του σαμανισμού, στην πεποίθηση ότι τα ζώα δικαιολογημένα κατέχουν τη θέση που κατέχουν στις σαμανιστικές τελετές στην κεντρική και νότια Αμερική. Σταδιακά χτίστηκαν οι βάσεις και το πλαίσιο που σκιαγράφησαν εντέλει την εφαρμογή αυτών με αναφορές στις συγκεκριμένες φυλές που παρουσιάστηκαν. Ωστόσο, προτείνεται περεταίρω διερεύνηση στο θέμα διευρύνοντας το δείγμα των φυλών στην ίδια ευρύτερη περιοχή, ή ακόμα συγκρίνοντας ανάλογες περιπτώσεις και στη βόρεια Αμερική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ελιάντε, Μ. (2002), (α' έκδοση στα γερμανικά 1963). *Το ιερό και το βέβηλο*. (μεταφρ. Ν. Δεληβοριά). Εκδ. Αρσενίδα.

Ελιάντε, Μ. (1994), (α' έκδοση στα γαλλικά 1952). *Εικόνες και σύμβολα*. (μεταφρ. Α. Νίκα). Εκδ. Αρσενίδα.

Ίσαρη, Φ., Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. ΣΕΑΒ.

Κογκρέσο ΗΠΑ (1988). *Νόμος περί διεθνούς πολιτιστικής επιβίωσης*. <https://www.congress.gov/bill/100th-congress/house-bill/4738/text?r=36&s=1>

Λεβί-Στρος, Κ. (1977), (α' έκδοση στα Γαλλικά 1962). *Η άγρια σκέψη*. (μεταφρ. Ε. Καλπουρτζή). Εκδόσεις Παπαζήση.

Πανταζής, Β.Ε. (Μάιος 2004). *Εισαγωγή σε μια ανθρωπολογική-παιδαγωγική θεώρηση του λόγου της φύσης στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Περιβαλλοντικού Συνεδρίου «Σύγχρονα Περιβαλλοντικά Θέματα», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης-Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Νέα Ορεστιάδα 2004, σελ. 797-804.

Πανταζής, Β.Ε. (Σεπτέμβριος 2005). *Ο λόγος της φύσης ως ανθρωπολογικό-παιδαγωγικό πρόβλημα*, στο Κ. Σκορδούλης-Ε. Νικολαΐδης (επιμ.), Πρακτικά του 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Ιστορία, Φιλοσοφία και Διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αθηνών-Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης-Τομέας Φυσικών Επιστημών, Τεχνολογίας και Περιβάλλοντος & Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-Πρόγραμμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σελ. 152-157

Ρουσώ, Ζ.Ζ. (2021), (α' έκδοση στα Γαλλικά 1755). *Ο Λόγος περί της καταγωγής και των θεμελιών της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων* (επιμ. Στ. Τόκου). Εκδ. Αγγελάκη.

Τζάνη, Μ., Κεχαγιάς, Χ. (2005). *Μεθοδολογία Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα, ΕΚΠΑ. doi: 10.13140/RG.2.2.30333.41441

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Bremmer, J.N., Ginzbug, C. & Mandelstam Balzer, M. (2016). *Horizons of Shamanism, A triangular approach to the history and anthropology of ecstatic techniques*. Stocholm University Press.

Bird-David, N. (1999, February). Animism Revisited, Personhood, Environment and Relational Epistemology. *Current Anthropology*, 40. 1-116 <https://www.journals.uchicago.edu/doi/epdf/10.1086/200061>

Brinton, D.G. (1894). Nagualism. A study in American folklore and history. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 33 (144), 11-73. <https://www.jstor.org/stable/983361>

- Brown, L.A & Walker, W.H (2008, December). Archaeology, Animism and Non-Human Agents. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15 (4), 297-299. doi:10.1007/s10816-008-9056-6
- Castaneda, C. (1998). *Magical Passes: The Practical Wisdom of the shamans of Ancient Mexico*. Harper Collins Publishers.
- Campbell, A.T. (1995). *Getting to Know Waiwai: An Amazonian Ethnography*. Routledge
- Chaumeil, J-P. (2016). Varieties of Amazonian Shamanism. *Sage Journals*, 40 (158), <https://doi.org/10.1177/039219219204015809>
- Colecao Bei. (n.d.) *Kawaiwete-Kaiabi*. <http://colecaobei.com.br/about/kawaiwete-kayabi/29>
- Costa, L. & Fausto, C. (2010, January). The return of the animists: recent studies of Amazonian ontologies. *Religion and society*, 1 (1), 89-109. doi:10.3167/arrs.2010.010107
- Davis, W. (1998). *Shadows in the Sun: Travels to Landscapes of Spirit and Desire*. Broadway Books.
- Domańska, E. (2022, March 25). *Animism as Relational Epistemology and Ontology*, Intra/Sections: Post-Anthropocentric Concepts of Multiplicity, ICI Berlin, video recording, mp4, 51:53 <https://doi.org/10.25620/e220325-1>
- Drury, N (1988). *Σαμανισμός, το δέντρο της ζωής*. (μτφρ. Ε. Βρης). Οδός Πανός.
- Edwards W., Gibson, K. (1979, spring). An Ethnohistory of Amerindians in Guyana. *Ethnohistory*, 26 (2), 161-175. <https://doi.org/10.2307/481091>
- Eliade, M. (1964). *Shamanism, Archaic techniques of ecstasy*. Pantheon Books.
- Espinosa Garcia, S., Dominguez Echeverria, M.P., & Vergara Sakellari L.E. (2018). Huichol Shamanism and Christian Syncretism in Wirikuta, Mexico: A Cross-Cultural Study. *Shaman*, 26(1/2), 41-56.
- Flores, F.A., Lewis, W.H. (1978, Apr.-Jun.). Drinking the South American Hallucinogenic Ayahuasca. *Economic Botany*, 32 (2), 154-156. <https://doi.org/10.1007/BF02866869>
- Fausto, C. & Rodgers, D. (1999, November). Of Enemies and Pets: Warfare and Shamanism in Amazonia. *American Ethnologist*, 26 (4), 933-956. doi:10.1525/ae.1999.26.4.933.
- Garuba, H. (2003). Explorations in Animist Materialism: Notes on Reading/Writing African Literature, Culture and Society. *Public culture*. 15 (2). 261-285. doi:10.1215/08992363-15-2-261. https://www.academia.edu/7272810/Explorations_in_Animist_Materialism
- Gell, A. (1998). *Art and Agency*. Calendon Press.
- Guthrie, S. (2000, February). On animism. *Current anthropology*, 41 (1), 106-107. <https://doi.org/10.1086/300100>
- Harner, M. (1982) *The way of the shaman, A guide to power and healing*. Bantam Books.
- Harvey, G. (2006). *Animism: Respecting the Living World*. Columbia University Press.
- Hicks, D. (2010). *Ritual and Belief: Readings in the Anthropology of Religion*. Roman Altamira.

- Ingold, T. (1991, January). Becoming Persons: Consciousness and Sociality in Human Evolution. *Cultural Dynamics*, 4 (3). doi: 10.1177/092137409100400307
- La Barre, W. (1959). *The Peyote Cult*. Connecticut: The Shoe String Press.
- Langdon, E.J.M., Baer, G. (1992). *Portals of Power: Shamanism in South America*. University of New Mexico Press.
- Langdon, E.J.M. (2016) The performance of diversity: Shamanism as a performative mode. *GIS Gesture, Image, and Sound – Journal of Anthropology* 1 (1), 9–39. DOI: <https://doi.org/10.11606/issn.2525-3123.gis.2016.116460>
- Langdon, E.J.M. (2017, September). From rau to sacred plants: Transfigurations of shamanic agency among the Siona Indians of Colombia. *Social compass*, 64 (3), 343–359. <https://doi.org/10.1177/0037768617713654>
- Latour, B. & Lenton, T.M. (2019, Spring). Extending the Domain of Freedom, or Why Gaia Is So Hard to Understand. *Critical Inquiry*, 45 (3). 577-838. <https://doi.org/10.1086/702611>. https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/702611#_i9
- Lumholtz, C. (1900). *American museum of national history. Symbolism of the Huichol Indians*. The Knickerbocker Press
- Lumholtz, C. (1902) *Unknown Mexico*. Macmillan <https://www.gutenberg.org/files/16426/16426-h/16426-h.htm>
- Luna, L.E. (1984, July). The healing practices of a Peruvian shaman. *Journal of ethnopharmacology*, 11 (2), 123-133. [https://doi.org/10.1016/0378-8741\(84\)90035-7](https://doi.org/10.1016/0378-8741(84)90035-7)
- Naranjo, P. (1979, April). Hallucinogenic plant use and related indigenous belief systems in the Ecuadorian Amazon. *Journal of Ethnopharmacology*, 1 (2), 121–145. doi: 10.1016/0378-8741(79)90003-5.
- "Native American Religious and Cultural Freedom: An Introductory Essay". The Pluralism Project. President and Fellows of Harvard College and Diana Eck. 2005. <https://web.archive.org/web/20141223045117/http://www.pluralism.org/reports/view/176>
- Oakdale, S. (2018, November). Speaking through animals: Kawaiwete shamanism and metalingual play. *Language & Communication*, 63. 57-64. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2018.02.004>
- Olsen, D.A. (1973). *Music and Shamanism of the Winikina-Warao Indians: Songs for Curing and Other Theurgy*. University Microfilms.
- Olsen, D.A. (1980, autumn-winter). Magical Protection Songs of the Warao Indians--Part I: Animals. *Latin American Music Review / Revista de Música Latinoamericana*, 1 (2), 131-161. <https://doi.org/10.2307/780306>
- Pantazis, V.E. (2009, June). Reverence (Ehrfurcht) for the Living World as the Basic Bioethical Principle: Anthropological-Pedagogical Approach, *Ethics, Place and Environment*, 12 (2), 255-266, doi: 10.1080/13668790902863507
- Phillips, V. (2021, July). Systematic reviews: Structure, form, and content. *Sage Journals*, 31 (9). <https://doi.org/10.1177/1750458921994693>

- Piaget, J. (1929). *The child's conception of the world*. Routledge & Kegan Paul
- Praet, I. (2009, December). Shamanism and ritual in South America: an inquiry into Amerindian shape-shifting. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15 (4). 737-754. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2009.01582.x>
- Reichel-Dolmatoff, G. (1975). *The shaman and the jaguar: a study of narcotic drugs among the Indians of Colombia*. Philadelphia: Temple University Press.
- Schuler Zea, E. (2006). *Waiwai. Povos Indigenas no Brasil*. [https://pib.socioambiental.org/en/Povo:Waiwai#Rituals and transformations](https://pib.socioambiental.org/en/Povo:Waiwai#Rituals_and_transformations)
- Senra, K. (1999). *Povos Indigenas no Brasil. Kaiabi*. <https://pib.socioambiental.org/en/Povo:Kaiabi#Cosmology> τελευταία επίσκεψη: 7.1.2023
- Shepard, G.H. (2004). *Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*. Walter M.N. and E.J.N. Fridman.
- Torres, C.M. (1998, June). Psychoactive Substances in the Archaeology of Northern Chile and NW Argentina. *Chungara*, 30 (1), 49-63. <https://doi.org/10.4067/S0717-73561998000100004>
- Tylor, E.B. (1920). *Primitive Culture Vol.1*. John Murray.
- Vitebsky, P. (1995). *The Shaman*. London. Duncan Baird Publishers.
- Vitebsky, P. (2001). *Shamanism*. University of Oklahoma Press.
- Viveiros de Castro, E.B. (1998). *Cosmological perspectivism in Amazonia and elsewhere*. HAU Masterclass.
- Viveiros de Castro, E.B. (2004). Exchanging perspectives: the transformation of objects into subjects in Amerindian ontology. *Common Knowledge*, 10 (3), 463-484. doi:10.1215/0961754x-10-3-463.
- Walker, W. H., & Mills, B. J. (2008). Practice and nonhuman social actors: the afterlife histories of witches and dogs in the American Southwest. *Memory work: Archaeologies of material practices*, 137-157.
- Wilbert, J. (1993, October). Mystic Endowment: Religious Ethnography of the Warao Indians. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1 (1), doi:10.2307/3034292
- Willerslev, R. (2007). *Soul Hunters: Hunting, Animism, and Personhood among the Siberian Yukaghirs*. University of California Press.
- Williams, D. (1993). Forms of the Shamanic Sign in the Prehistoric Guianas. *Archaeology and Anthropology: Journal of the Walter Roth Museum of Anthropology*, 9. 3-21
- Winkelman, M.J. (2010). *Shamanism: A Biopsychosocial Paradigm of Consciousness and Healing*. Praeger Press.
- Winkelman, M.J. (2013, January). Shamanism and psychedelics: a biogenetic structuralist paradigm of ecopsychology. *European Journal of Ecopsychology*, 4. 90-115.

